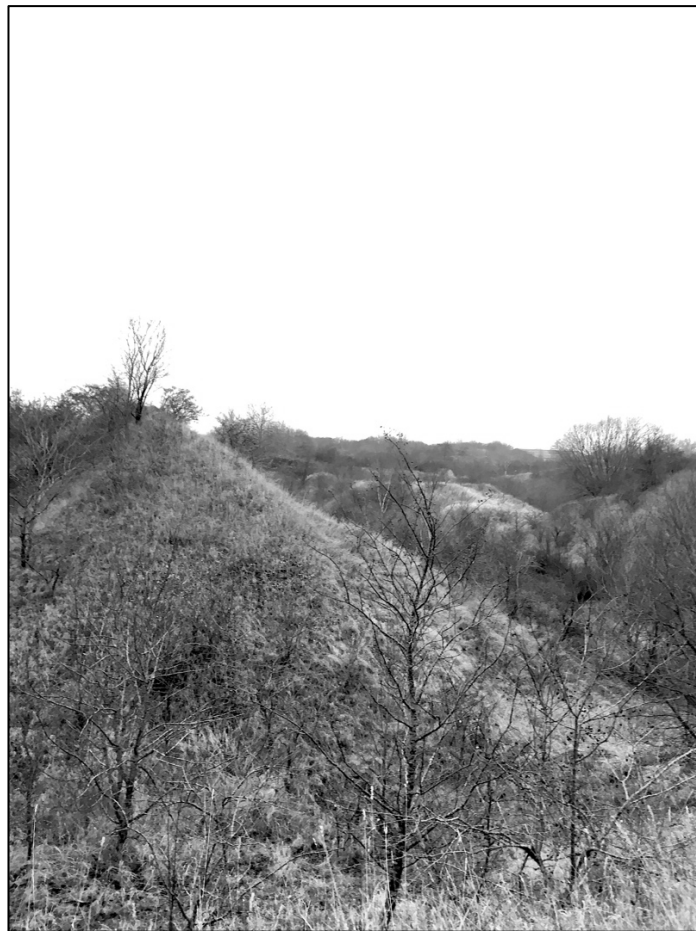

EFTER RUINEN
TRANSFORMATIONEN AF
HEDELAND FRA INDUSTRIEL RUIN
TIL REKREATIVT LANDSKAB

Sebastian Lundsteen Nielsen

Kandidatspeciale – Historie - SAXO-Instituttet
Københavns Universitet - 31.05.2020

Efter Ruinen – Transformationen af Hedeland fra industriel
ruin til rekreativt landskab

After the Ruin – The Transformation of Hedeland from
Industrial Ruin to a Recreational Landscape

Af Sebastian Lundsteen Nielsen

Vejleder: Dorthe Gert Simonsen

Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie, Københavns
Universitet

Den 31.05.2020

Tegn:

Forsidefoto Sebastian Lundsteen Nielsen, KARAs bakker, d.
21.11 2019

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Forskningsoversigt	8
Metode	19
En kontekstuel indførelse i Hedeland	22
Kapitel I - Ruinens rytmer	25
Skiftende hastigheder	25
I går en ødemark, i morgen en naturpark	30
Kapitel II - KARAs bakker	37
Horisontale forbindelser	37
Undergrunden	39
Landskabet	43
Luftrummet	50
Kapitel III - Uventede Møder	53
Natur i bevægelse	53
En flerhed af landskaber i landskabet	53
Når naturer bryder frem	56
Naturkultur-park Hedeland	60
Palimpsest	63
Konklusion – Efter ruinen	66
Abstract	70

*Hvem skulle tro at Hedeland
Rummede så meget grus og sand
At alt skulle endevendes
Så kvaliteten kendes
Lægges fint i sorterede bunker
Det er noget der gi'r grunker
Og hvis de skal være i top
Skal jordens indvolde sprættes op
For der er brug for masser
Til veje, stier og pladser
Er Sahara synet vi møde
Når Hedeland lægges øde*

*Hvem skulle tro at Hedeland
Begaves med bakker, teater og vand
Efter gravkoens grab
Blomstrer vilde blomster om kap
Jern- og golfbaner slynger sig
Klar til munter leg
Og de der har energi
Kan ta' den på ski
Marker med veldyrket vin
Som pølseendens rosin
Et sandt eldorado for fugle
Det kræver kløgt som en ugle
Held og klogskab er brugt
For at skabe dette produkt*

*Hvor kongen skænkede Dyrehaven
Gav industrien i Hedeland gaven.
Parforcejagt eller gravko
Naturen er lige go'*

Lejlighedssang til Hedelands 25. års jubilæum.¹

---

¹ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år /*, 34.

Indledning

*It is not enough to change the world.
That is all we have ever done.
That happens even without us.
We also have to interpret this change.
And precisely in order to change it.
So that the world will not go on changing without us.
And so that it is not changed in the end
into a world without us.*

Günther Anders.²

Dette speciale er en undersøgelse af, hvordan et område forandrede sig fra et udgravet ødelagt område til en vibrerende park med høj naturværdi i perioden 1960-2017. Hedeland er fortællingen om en veritabel ruin – en ødemark med bakker af affald så høje som bjerge og kratere så dybe at istidens overflade var blotlagt. Hedeland er en fortælling om ødelæggelse og om industrialiseringens uhæmmede jagt på undergrundens råstoffer, skabt af et vækstimperativ på en planet der synes grænseløs. Hedeland handler om menneskelig dårskab, hvor huller blev fyldt med kemikalier og blev til ruiner der stod hen som golde månelandskaber. I det landskab der stod tilbage, var det eneste umiddelbare tegn på liv gravkøernes summen og affaldet der hvirvlede i luften - en visuel manifestation om kapitalismens spektralitet; hjemløst, forfalden og delvist efterladt.

Men Hedeland er også en historie om transformation og om livet i og efter ruinerne. Om nye naturforståelser- og værdier. Hedeland handler om forvandlingen til et rekreativt naturområder med unikke naturværdier og som et biologisk unikum med naturæstetiske oplevelser. Om artsrefugier og biodiversitet, hvor områdets omdannelse er et eksempel på menneskelige planlagte økologier og naturens uregerlighed. Om utilsigtede økologiers fremvækst og at ting ikke altid går som planlagt. Hedeland er også et sted hvor natur og kultur forhandles og genforhandles, hvor landskabsarkitekters visioner om at skabe noget nyt og anderledes kommer til udtryk i terrænet. Hedeland er et eksempel på hvordan landskaber er sammenfiltret i større narrativer, er påvirkede af mange

---

² Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen: Über die Zerstörung des Lebens im Zeitalter der dritten industriellen Revolution.*

processer og at sådanne historier er sammenvævede og indlejret i områdets bakker og dale. Derfor adskiller Hedeland sig fra andre naturlandskaber- og parker i Danmark, for dens fødsels ud af grusgravens ruiner er lige så unik som fortællingen om det efterfølgende industrilandskab med menneskeskabt natur.

Hedelands historie og transformation rækker ind i en nutidig debat omkring klimaforandringer og biodiversitet. Klimaforandringer er efterhånden et allestedsnærværende begreb og uløseligt forbundet med en lang række andre processer, som en optøning af indlandsisen og forsuring af havene. I en mere nærværende dansk kontekst i form af invasive arter og dramatiske fald i biodiversitet – overordnet betegnet som den 6. masseuddøen. I et land som Danmark, hvor næsten to tredjedele af arealet er anvendt til landbrug er der sjældent plads til meget andet end monokulturer – dog er der verserende diskussioner om biodiversitet og hvilke forhold natur bedst trives i.³ Hedeland indfanger sådanne diskussioner og er et eksempel på hvad man kan gøre i øjeblikke af radikal diskontinuitet, hvilket klimaforandringer og dens malstrøm af begivenheder medfører.

Specialets tidsmæssige afgrænsning starter i 1960 og slutter i 2017. I 1960 var området som skulle blive til Hedeland, for alvor blevet udgravet og skabte dermed forudsætningen for etableringen af et rekreativt område. I 2017 udkom den seneste rapport der tegner områdets udvikling indtil 2030. Det er i det tidsmæssige kontinuum specialet bevæger sig i, og er valgt på baggrund af en række udvalgte historiske kilder både skrevne og visuelle, hvor det er ikke blot formålet at vise Hedelands etablering og udvikling, men også vise hvordan processen er påvirket af en række forhold, særligt med fokus på de underliggende og til tider usagte fænomener som prægede transformationen. Med andre ord kigger jeg både på hvad der blev sagt, men også på hvad der foregik.

Tematisk beskæftiger specialet sig med forholdet mellem mennesker og natur, herunder begrebet det ”antropocæne”.⁴ De måder som mennesker interagerer og påvirker miljøet på, har med klimaforandringer nået nye højder - antropogene handlinger skaber højere globale temperaturer og radikale fald i artsmangfoldigheden. For at understrege menneskets indvirkning på biodiversiteten, foreslår historikeren Justin McBrien at det ikke kaldes den 6. masseuddøen, men den 1.

---

³ “NYT”; Ejrnæs, *Natur*.

⁴ Begrebet det antropocæne bliver behandlet i forskningsoversigten

masseudslettelse.⁵ Det er dette skaleringsmæssige skift initieret med menneskelig hånd, der er blevet betegnet som det antropocæne. Begrebet har været omdiskuteret og genstand for kritik, analyse og nuancering, men ikke desto mindre indkapsler begrebet at mennesket for første gang i historien, kan anses for at værende en geologisk kraft - en kraft der har vist sig at være mere ødelæggende end forventet. På trods af de verserene diskussioner mener antropologen Casper Bruun Jensen at det antropocæne kan fungere som et gigantisk fremtidsgenererende apparat, vi kan altså (gen)tænke vores fremtid igennem den antropocæne begivenhed.⁶ Hedeland kan i det lys betragtes som et antropocænt landskab og hvis vi følger Bruun Jensens opfordring, er Hedeland et landskab vi kan tænke fremtider i.

Forestående speciale vil igennem tre snit analysere Hedelands transformation fra menneskeskabt ruin til et rekreativt område. Første del undersøger området igennem temporaliteter; hvordan ruinen bliver skabt og genskabt og hvordan tider, tidsopfattelser og tidsligheder, spiller en rolle i formationen af Hedeland. Dernæst vil jeg i analysens andet kapitel, gå tæt på et bestemt område "KARAs Bakker" og følge udviklingen igennem en årrække, for at se hvilke dynamikker og processer der er spil i udfoldelsen af landskabet. Slutteligt i specialets tredje kapitel, vil jeg se nærmere på begreberne natur og kultur, i tilblivelsen af det jeg betegner som en "naturkultur-park". Begrebet har til hensigt at illustrere hvordan de to kategorier ikke blot er konstruerede, men uløseligt sammenvævede. Den natur som bryder frem i landskabet, er resultatet af en proces og ikke et autonomt område af virkeligheden der afdækkes. Natur - eller snarere - naturer, forekommer i en uendelig række af konfigurationer.

Samlet set sigter kapitlerne på at give en alsidig fortælling om Hedeland. I stedet for at give en enkelt historie af et samlet landskab er specialets formål at vise hvordan Hedeland er formet af heterogene processer, der består af overlappende og sammenvævede narrativer, naturer og landskaber der hver især er forbundet til forskellige historier

Specialets problemstilling lyder derfor således:

---

⁵ McBrien, "This Is Not the Sixth Extinction. It's the First Extermination Event."

⁶ Jensen, "Thinking the Earth: New Disciplinary Alliances in the Anthropocene".

Hvilke faktorer havde betydning for Hedelands transformation fra industriel ruin til rekreativt naturområde og hvordan kan området betragtes som et antropocænt landskab?

Forskningsoversigt

Dette speciale skriver sig ind i den nyere tradition af miljøhistorie der har flere karakteristika. For det første er feltet interdisciplinært i den forstand, at den i høj grad gør brug af andre akademiske felter, og ikke blot teoretiske forgreninger, men også natur- og samfundsvidenskabelige elementer.⁷ Et andet kendetegn er at miljøhistorie i dens lange formative år ikke identificerede sig selv som miljøhistorie og emnet som oftest blev behandlet af andre end historikere fx antropologer, geografer eller arkæologer foruden naturvidenskaben.⁸ Dette medførte at centrale værker enten ikke var erklæret miljøhistorie eller som ikke var historikere.⁹ Fernand Braudel der er set som miljøhistoriens gudfar, skabte et afgørende miljøhistorisk gennembrud i hans monografi ”La Mediterranee et le monde mediterraneen l’epoque de Philippe II.” I værket forsøger Braudel at skrive en totalhistorie, der inkorporerer geohistorie med lange tidsstræk – *le longue durée* – i sin behandling af naturens påvirkning af samfundsmæssige forhold.¹⁰ Det vigtigste element i begrebet *le longue durée* er dens behandling af temporaliteter, da den var et opgør med den normale historiefaglige fokus på selve begivenheden. Braudel mente at man skulle tage højde for de multiple lag af temporaliteter der strukturerer og påvirker begivenheden. Derfor er *le longue durée* med argumentet om en pluralitet af temporaliteter en udfordring tilgangen til historisk tid(er) og begivenheder som positivistiske og lineære.¹¹ En nyere kritik af Braudel består i at på trods af nybruddet, fremstår natur nærmest tidsløs fordi Braudel gengivelse er af så langstrakt temporal forandring.¹²

Den tyske idéhistoriker Reinhardt Kosselleck beskæftigede sig ikke med miljøhistorie, men var interesseret i temporalitetsbegrebet og historisk tid. I sit essay ”’Erfaringsrum’ og ’forventningshorisont’ - to historiske

---

⁷ McNeill, “The State of the Field of Environmental History”, 346; Björk, Eliasson, og Fritzboeger, *Miljöhistoria över gränser*, 32–33; Sörlin, “Humanities of Transformation”.

⁸ Sörlin og Warde, *Nature’s End*, 4–12.

⁹ Ibid., 11.

¹⁰ Braudel, *The Mediterranean*; Tomich, “A Ordem do Tempo Histórico”.

¹¹ Braudel, “History and the Social Sciences: The Longue Durée”, 172–73.

¹² Chakrabarty, “The Climate of History”, 204–5.

kategorier” argumenterer Koselleck for, at der sker en forskydning af forståelsen af tid med fremkomsten af det moderne samfund. Forskellen mellem erfaring og forventning bliver større, der har den konsekvens at forventningen om fremtiden som noget absolut nyt bliver det herskende narrativ, i stedet for at bero sig på fortidens erfaringer.¹³ Fremtiden vil være bedre og anderledes end fortiden, er ifølge Koselleck det moderne samfunds credo.

Temporaliteter er en central tematik der er blevet diskuteret i moderne miljøhistorie. En forbindelse mellem Kosellecks temporalitetsbegreb og miljøhistorie kan være frugtbar, hvis man vil undersøge modernitetsnarrativet om fremskridt i forbindelse med de seneste diskussioner om fremskridtets naturødelæggende konsekvenser. Modernitetens ødelæggende kræfter er betegnet igennem det altomfattende begreb – det antropocæne. Det antropocæne har siden naturvidenskabsmændene Paul Crutzen og Eugene Stormer introduceret begrebet, været genstand for en betragtelig del opmærksomhed. Det antropocæne betegner en ny geologisk epoke hvor menneskelig aktivitet har påvirket en række naturmæssige globale processer i sådan en grad at menneskeheden regnes for at være på en geologisk skala.¹⁴ Antropogene forandringer, altså menneskelige påvirkninger af sine omgivelser, har foregået siden de første hominider, men det antropocæne signalerer en skalamæssig forandring. Temporalitet er derved også kommet på dagsordenen og historikeren Dipesh Chakrabarty der har sit ophav i postkoloniale studier og var tilknyttet *Subaltern Studies*, engagerer sig i spørgsmålet omkring forholdet mellem natur og samfund i den nye tidsalder. Chakrabarty mener at klimaet ikke længere skal ses som et langsommeligt temporalt fænomen, men betragtes som et ustabil system hvor *tipping points*, kan resultere i større hastigheder.¹⁵ Særlig interessant for specialet er Chakrabarty argument om ontologisk dobbelthed i, at vi som individ er en biologisk agent, men som art nu er blevet en geologisk kraft. Den ontologiske dobbelthed kræver at vi kan analysere over flere registre, tider og afstande.

16

---

¹³ Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 38.

¹⁴ Crutzen, Paul J., “The ‘Anthropocene’”.

¹⁵ Chakrabarty, “The Climate of History”, 206.

¹⁶ *Ibid.*, 221.

Ligesom Chakrabarty er historikerne McNeill og Engelke interesseret i det antropocænes temporalitet, men forsøger også at datere epokens oprindelse. I deres monografi ”The Great Acceleration” de at efterkrigstidens accelererende samfund og produktion var afgørende for at vi står i det antropocæne.¹⁷ Det er dog svært ifølge historikerne Bonneuil og Fressoz at udpege en enkelt periode og årsag. De peger på at man i den historiefaglige tradition længe har forkastet idéen om epokers fastsatte tidspunkter, da de implicerer en teleologi. Dog har det antropocæne genopvakt et *grand narrative* som har været med til at revitaliseret trangen til at fastsætte epoker.¹⁸

Det antropocæne har således været en slags *call to arms* for historikere med særlig interesse i miljømæssige forhold og begrebet har også været genstand for en række faglige debatter om dateringen og det historiske ansvar og om det er et geologisk eller kulturelt koncept.¹⁹ Generelt kan det siges, at det antropocæne har tændt en ild, der synes svær at slukke og miljøhistorie er blevet et afsæt for at udforske nye territorier eller genbesøgt allerede afdækkede områder, men med nye miljøfokuserede briller.²⁰

Et af de akademiske felter specialet vil forgrene sig til, er landskabsforskningen. I Routledges Companion to Landscape Studies, fremhæver redaktørerne at landskabet og landskabsstudiers mangesidige karakter gør det til svært analyseobjekt at fastholde, da landskaber er ifølge redaktørerne mentale såvel som fysiske, objektive såvel som subjektive.²¹ Landskabet er blevet analyseret igennem både naturvidenskabelige såvel som mere humanistiske kategorier - igennem fænomenologiske og post-strukturalistiske tilgange, men også indskrevet i bestemte magt-matrixer, herunder marxistiske. Ifølge humangeografen Tim Edensor har de seneste udviklinger haft større fokus på materialiteter, følelser og affekt samt ikke-menneskelig agens og feltet er heller ikke udelukkende forbeholdt geografer.²² Sammenhængen med

---

¹⁷ McNeill og Engelke, *The Great Acceleration, An Environmental History of the Anthropocene since 1945*.

¹⁸ Bonneuil og Fressoz, *The Shock of the Anthropocene*.

¹⁹ Ibid.; Trischler, “The Anthropocene”; Malm og Hornborg, “The Geology of Mankind?”

²⁰ Bonneuil og Fressoz, *The Shock of the Anthropocene*; Malm, *Fossil capital*.

²¹ Howard m.fl., *The Routledge Companion to Landscape Studies*.

²² Cosgrove og Daniels, *The Iconography of Landscape*; Ingold, *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and*

miljøhistorie er også nærliggende og historikerne Lekan og Zeller argumenterer at geografi er miljøhistoriens – til tider ukrediterede - grandonkel.²³ Den danske historiker Bo Fritzbøger har også foretaget væsentlige bidrag til landskabsstudier, herunder kulturlandskaber og landskabsøkologi. I Fritzbøgers værk ”Det åbne lands kulturhistorie” gennemgår han de væsentligste landskabsforandringer i Danmark. Fokus er hovedsageligt på landbrugets påvirkning af landskabet, hvor særligt den senere periode herunder industrialiseringen og efterfølgende naturforvaltning er interessant. Særligt med henblik på forurening og miljøbeskyttelse i landskabet.²⁴ Dog er Fritzbøgers værk en overordnet gennemgang, at den, i sagens natur ikke inkluderer ruiner eller andre landskabsanomalier. En gennemgang af landskabsstudier viser at feltet er konstant foranderligt som hele tiden orienterer sig i nye retninger, og, på linje med miljøhistorie, konstant er i dialog med andre akademiske felter.

Ruinstudier er en underkategori til landskabsstudier og et felt der siden årtusindeskiftet har fået stigende opmærksomhed særligt i humangeografien. Ifølge de to geografer Caitlin DeSilvey og Tim Edensor, er ruiner en af de mest komplekse og vedvarende fænomener i den vestlige tradition, da den kan både være et objekt – en ruin – men også en proces – ruiner.²⁵ På trods af begrebets flygtighed, betegner DeSilvey og Edensor ruiner som:

[...] sites where process is primary, and where agencies of decay and deterioration are still active and formative. These are sites where the ‘absence of order’ (Somers-Hall, 2009) and maintenance leads to a state of continual transformation.²⁶

Som citatet viser, har ruiner en særlig form for temporalitet da de er en igangværende proces hvor forringelser eller forfald er den primære årsag til områdets tilstand - en indikator på noget som engang var og nu besidder en spektralitet, en skygge af dens forrige selv. Ruiner består af overlappende temporaliteter der i hvert lag er spor fra forskellige tider og materialers

---

Skill; Edensor, “Rethinking the Landscapes of the Peak District”; Howard m.fl., *The Routledge Companion to Landscape Studies*.

²³ Lekan og Zeller, *Germany’s nature*, 1.

²⁴ Fritzbøger, *Det Åbne Lands Kulturhistorie - Gennem 300 år*.

²⁵ DeSilvey og Edensor, “Reckoning With Ruins”, 465–66.

²⁶ *Ibid.*, 466.

forfaldenhed, der samtidig er en afspejling af nutiden og giver indikation om hvor mange tabte fremtider der kan forekomme. Dermed mener DeSilvey og Edensor at det er muligt facilitere en kritik sat i relation til tid og kontekst.²⁷ I tilføjelse til ruiners i forvejen eklektiske karakter, er dens spatialitet også varieret. Ruinstudier dækker alt fra urbane fabrikker, bynære områder og forladte togspor til helt forladte landsbyer, men også større områder med tidligere industriel aktivitet som minering eller grusgrave.²⁸

Ruiner og deres mulige efterliv er ifølge DeSilvey og Edensor umulige at kontrollere. Det ukontrollerbare ved en ruindannelse fortsætter ind i ruinernes transformation til noget andet. Hvad enten om det er omdannede eller restaurerede ruiner, er det umuligt helt at styre dens potentielle meninger og der vil altid være et element af uforudsigelighed. Ruiner kan, fortsætter de, være områder hvor potentielle alternativer skaber andre engagementer og prioriteringer.²⁹ Med andre ord, så rummer ruiner altid en mulighed for transformation; ruinernes efterliv eller *hvad* vi gør med ruinerne, er således et naturligt spørgsmål at udlede i ruinstudier.

I studier af postindustrielle landskaber, er ruiners transformation og efterliv det primære undersøgelsesobjekt. Begrebet ”postindustrial” er sociologen Daniel Bells betegnelse for et samfunds overgang fra produktion til service, og dermed kendetegner en samfundsomvæltning og et skift i økonomiske strukturer.³⁰ En af de konkrete manifestationer ved et postindustrielt samfund, er nedlagte steder hvor der tidligere har været industriel aktivitet. Områderne er sidenhen blevet re-approprieret og omformet til andre formål, herunder transformationen fra industrielle områder til postindustrielle landskabsparker. Sådanne processer sker, ifølge landskabsarkitekterne Höfer og Vincenzotti, igennem tre diskursive traditioner, der hver især præger den måde som parkerne bliver udformet på; en idealisering af industri, opdagelsen af de forladte områders særlige natur samt idéen om vild natur.³¹ Igennem en analyse af den postindustrielle landskabspark IBA Emscher Park i Tyskland, argumenterer

---

²⁷ Ibid., 468–69.

²⁸ Howard m.fl., *The Routledge Companion to Landscape Studies*, 499–500.

²⁹ DeSilvey og Edensor, ”Reckoning with Ruins”, 473.

³⁰ Storm, *Post-Industrial Landscape Scars*, 7; Bell, ”Notes on the Post-Industrial Society (I)”.

³¹ Howard m.fl., *The Routledge Companion to Landscape Studies*, 500–501.

Höfer og Vincenzotti for, at landskabsparkerne både skaber ny landskabsæstetik, men også konstituerer en absolut *andethed* både i forhold til natur, industri og andre former for kulturlandskaber.³² Ifølge de to landskabsarkitekter er der i IBA Emscher Park sket en succesfuld integration af de tidligere industrielle strukturer med de nye landskabsformer, og at den nye æstetiske dimension inviterer til en forståelse af fortidens industrielle områder fra et økonomisk, økologisk og kulturelt perspektiv.³³ En hovedkonklusion i deres artikel er at postindustrielle landskaber er en meget bred og overordnet kategori der betegner en lang række af forskellige landskabstyper. Deres efterliv er afhængige af forskellige faktorer som økonomi, arealudnyttelse og æstetiske overvejelser. Dertil konkluderer de også at en generel kulturel forståelse af landskaber er afgørende for hvordan landskabsparker bliver til.³⁴

Som ovenstående status på forskningen viser, så er landskabsstudier herunder ruinstudier og undersøgelser af postindustrielle landskaber et meget bredt felt hvor variationen fra område til område er stor. I lighed med den generelle landskabsforskning er ruinstudier præget af dens partikularitet – ruinens oprindelse og udformning har en specifik bane og historicitet der gør overordnede generelle slutninger svære. Samtidig er ruinens temporalitet flygtig og der er ikke tale om radikale skift fra ruin til postruin, men i højere grad en proces.

Hvordan overkommer man den ontologiske udfordring som Chakrabarty berørte, vedrørende arts-individ eller global-lokal? Hvordan tænker man igennem de to registre som det planetære og det partikulære, hvordan bliver Hedelands transformation til et sted vi kan studere det antropocæne? Antropologen Andrew S. Mathews argumenterer for at landskaber og deres transformation kan belyse og sætte perspektiv på globale miljøforandringer. Landskaber er steder med multiple temporaliteter, de bærer præg af fortidige menneskelige og økologiske aktiviteter, herunder kriser og forstyrrelser, men som man også kan lære af og bruge til at tænke fremtiden.³⁵ Derfor er landskaber altså ikke, fortsætter Mathews, en enkelt entitet, ét landskab fortalt igennem ét

---

³² Ibid., 501–2.

³³ Ibid., 502.

³⁴ Ibid., 506.

³⁵ Mathews, “Landscapes and Throughscapes in Italian Forest Worlds”, 386–87.

narrativ, men er derimod overlappende og sammenvævede *throughscapes* forbundet til myriader af historier og fortællinger. At forstå landskabets heterogene historie og hvordan økologier har udfoldet sig er centralt for at kunne skabe sig andre fremtider end det antropocænes.³⁶ Igennem *throughscape* forsøger Mathews at indfange de mange historier, økologier og mønstre der delvis er forbundet med hinanden og som samlet set udgør landskabet. Landskaberne er på én og samme tid, konkrete og materielle, historiske og imaginære. De er forbundet til multiple historier og rytmer der kan hjælpe os med at undslippe natur og historie i singulær forstand.³⁷ Det antropocæne er ifølge Mathews ikke et enkelt fænomen, men mange forskellige fænomener der kan studeres og sættes i relation til hinanden. Det antropocæne skal ikke erstatte et altoverskyggende begreb med et andet, men tværtimod skal det studeres i sin kontekst.

Antropologen Anna Tsing har i de senere år vendt sit fokus mod landskaber som prisme til at forstå forbindelser mellem fænomener som kapitalisme, globalisering, økologi og mere-end-menneskelige dynamikker.³⁸ Tsing kalder på et nyt fokus på industrielle ruiner - et kendetegn for den antropocæne tidsalder, hvor industriel destruktions efterlader store områder udbyttet og ødelagt.³⁹ Ruinen er et centralt omdrejningspunkt i Tsings seneste monografi "Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins". Værket er en tour de force i at følge livsverdener i de ruiner som den moderne kapitalisme efterlader. Det er derfor formålet at studere hvad der lever i ruinerne, for at skrive andre narrativer end blot ødelæggelse, hun vil også skrive om overlevelse og samarbejde:

I look for disturbance-based ecologies in which many species sometimes live together without either harmony or conquest [...] Global landscapes today are strewn with this kind of ruin. Still, these places can be lively despite announcements of their death; abandoned asset fields sometimes yield new multispecies and

---

³⁶ Ibid., 387.

³⁷ Ibid.

³⁸ Tsing, "More-than-Human Sociality. A Call for Critical Description"; Tsing, "The Buck, the Bull, and the Dream of the Stag: Some unexpected weeds of the Anthropocene."; Tsing, *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*.

³⁹ Gan, Tsing, og Sullivan, "Using Natural History in the Study of Industrial Ruins", 39.

multicultural life. In a global state of precarity, we don't have choices other than looking for life in this ruin.⁴⁰

Citatet resonerer Tsings eget udsagn om, at hvis hun skulle opsummere hendes værk med et enkelt ord, ville det være "ruin".⁴¹

I den seneste forskning er Tsing blevet ved ruinen. Her har hun som en del af forskningsprojektet AURA (Aarhus University Research on the Anthropocene) blandt andet kigget på Søby Brunkulslejer,⁴² et område der tidligere har været under minedrift, men nu er forladt og "vild" natur har indtruffet. I samarbejde med en interdisciplinær gruppe undersøger Tsing hvilke processer der skaber særlige økologier som vildnis. Et særligt fokus er katalyserende faktorer for ødelæggelse og succession i et landskab hun definerer som en "mild apokalypse" – et begreb lånt af antropologerne Frida Hastrup og Nathalia Brichet, der hentyder til ødelæggelse på mindre skala end hvad den antropocæne tidsalder typisk skaber.⁴³ Forladte steder som Søby Brunkulslejer er ideelle til at studere ødelagte levesteder for både mennesker såvel som ikke-menneskelige entiteter. Ifølge Tsing er det i ruinerne at man forundres, både over menneskers ødelæggende egenskaber men også hvordan liv ikke blot overlever, men flourerer i de forstyrrede landskaber.⁴⁴ Tsings projekt er et andet og en mere multipel måde at forstå og forholde os til aspekter af det antropocæne i dens mest ekstreme form - ruinen.

Assemblage er et nøglebegreb i Tsings forfatterskab. I stedet for at acceptere normative koncepter som kapitalisme eller natur bruger Tsing assemblage-begrebet for at se hvordan sådanne universaliteter ser ud i deres relation med andre fænomener. Assemblage handler om åbenhed og om at holde de analytiske antenner ude og tænke med assemblager:

Assemblages are open-ended gatherings. They allow to ask us about communal effects without assuming them. They show us potential histories in the making [...] Assemblages don't just gather lifeways; they make them. Thinking through assemblage urges us to ask: How do gatherings sometimes become "happenings," that is, greater than the sum of their parts? If history without progress is

---

⁴⁰ Tsing, *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, 5–6.

⁴¹ Tsing, "Is There a Progressive Politics After Progress?"

⁴² Århus Universitet, "anthropocene.au.dk".

⁴³ Bubandt og Tsing, "Feral Dynamics of Post-Industrial Ruin", 2.

⁴⁴ *Ibid.*, 1.

indeterminate and multidirectional, might assemblages show us its possibilities?⁴⁵

Tsing anvender konceptet til at undvige og modargumentere naturaliserede og homogene begreber og i stedet se hvordan sådanne begreber ser ud i deres konkrete relation med noget andet, for det er i sådanne møder at man kan se begrebernes konkrete udfoldelse og dermed heterogene væsen; det handler om at lægge mærke til assemblagerne. En assemblage er en altid uafsluttet samling af entiteter der er forbundet eller sammenfiltret i den pågældende assemblage. Altid ustabile og parat til at opløses og spredes. Det er mønstre af utilsigtede koordinationer, og derfor må man undersøge og spørge ind til, hvorfor de specifikke relationer af forskellige rytmer og skala i al deres respektive alsidighed samles i assemblagerne. Det handler om at forholde sig åben til de forbindelser der skaber ”begivenheder” uden at være forudindtaget. På den måde kan man begynde at lægge mærke til heterogene mønstre af forbindelser. I en assemblage er der et sammenspil mellem forskellige temporale rytmer og forskellige livsbaner.⁴⁶ Derfor er assemblager bestemt af dens heterogene karakter og tillader åbent at sætte forskellige tidsligheder, fænomener og aktører sammen i en udfoldende relation.

Rhizome er et begreb nært beslægtet med assemblage, og begge har deres oprindelse hos de to filosoffer Gilles Deleuze og Felix Guattari. I deres mammutværk ”A Thousand Plateaus” er rhizomet introduceret som selve fundamentet for forståelsen af deres filosofi – en multiplicitets filosofi.⁴⁷ Rhizome, et begreb lånt fra biologien, illustrerer et rodnet hvor der ikke er nogen fikseret begyndelse eller slutning – Deleuze og Guattari bruger græs som eksempel, hvor der ikke findes et bestemt punkt hvor det begynder eller ender. Rhizomet forudsætter en grundlæggende flad ontologi, hvilket betyder at der ikke er en essentiel distinktion mellem forskellige fænomener, objekter, entiteter etc. For eksempel er objekter forskellige, men deres forskellighed bliver skabt i en praksis der er vævet ind i gensidige relationer.⁴⁸ Igennem rhizomebegrebet kan man inddrage ukonventionelle forbindelser og belyse hvordan processer er præget af

---

⁴⁵ Tsing, *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, 23.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Deleuze og Guattari, *A Thousand Plateaus*, 5.

⁴⁸ Ibid., 5–7.

heterogene tilblivelser.⁴⁹ Som antropologen Eduardo Viveiros de Castro formulerer det, er en rhizomatisk multiplicitet ikke enhed, men en *assemblage* af tilblivelser; en motor der producerer forskelle.⁵⁰ Rhizomet er altså centralt for at forstå hvordan ”virkeligheden” kan betragtes gennem processer og tilblivelser. Disse forbindelser konstituerer midlertidige stabile begivenheder, der betegnes som en assemblage.

Sammenfiltrering er formentlig den betegnelse som passer bedst til nyere konceptualiseringer af natur/kultur dikotomien. I Bruno Latours ikonoklastiske monografi fra 1993 ”We Have Never Been Modern” er forestillingen om adskillelsen mellem natur og kultur for første gang udfordret for alvor.⁵¹ Opdelingen, der især kommer til udtryk i naturvidenskaben, er ifølge Latour en fortsættelse af oplysningstidens favorisering af det rationelle og videnskabens privilegerede adgang til en natur, man kunne afdække. I stedet for at betegne vores samfund som moderne eller afledningen postmoderne, foreslår Latour snarere at kalde sig *amoderne*, der er et opgør separationen mellem naturen *der eksisterer derude* og så kultur som en sfære forbeholdt mennesker og samfund. Verden består, ifølge Latour, af sammenfiltreringer eller som han kalder det *hybrider* imellem natur og kultur.⁵²

Den amerikanske historiker William Cronon skrev i 1996 en kontroversiel artikel om naturens kulturhistorie. Igennem begrebet ”vildnis” udfolder Cronon et hovedargument om natur som en konstruktion. Natur er et spejl, hvor fx idéen om natur uden mennesker, var en eskapisme som skabte en forestilling om at man kunne viske tavlen ren og vende tilbage til et præ-industrielt samfund – altså anti-tesen til vestlig civilisations dårligdomme.⁵³ Grundlæggende for Cronon er at foretage et opgør med natur som værende i opposition til, ikke blot kultur, men en ensidig måde natur forstås på – både i tid og rum. Natur er også ukrudt der dukker op igennem asfaltens sprækker, det er store skove såvel som et ødelagt landskab. Natur er, ifølge Cronon, overalt, altid og på mange forskellige måder.⁵⁴

Den feministiske videnskabsteoretiker og biolog Donna Haraway, advokerer ligeledes for en ikke-dualistisk forståelse

---

⁴⁹ Ibid., 7.

⁵⁰ Jensen og Rødje, *Deleuzian intersections*, 223.

⁵¹ Latour, *We Have Never Been Modern*.

⁵² Ibid.

⁵³ Cronon, ”The Trouble with Wilderness”, 16.

⁵⁴ Ibid., 21–23.

af natur igennem en total afvisning af opdelingen mellem ontologi og epistemologi, at både humanistiske og naturvidenskabelige praksisser forstår og konstruerer natur – men igennem praksisser og materielle virkeligheder.⁵⁵ Intet er eller har været en uberørt separat kategori hverken natur eller kultur.⁵⁶ Haraways tolkning er en forståelse som sociologen John Law tilslutter sig, hvor han i artiklen ”Whats wrong with a one-world world?” plæderer for at virkeligheden ikke er skæbnebestemt og at det er en vestlig metafysisk forståelse af verden har skabt én teleologisk forståelse. Virkeligheden opstår igennem praksisser, måder at gøre og lave verdener på, der er situeret i forskellige processer og, som han tilføjer, er ”a matter of reality”.⁵⁷ På trods af at Law er beskæftiget med videnskabsstudier udstrækker hans argument sig også til natur og naturen i landskaber. Landskaber bliver skabt igennem situerede praksisser, både menneskelige såvel som ikke-menneskelige.

Hvordan overkommer man den ontologiske udfordring som Chakrabarty berørte, vedrørende arts-individ eller global-lokal? Hvordan tænker man igennem de to registre som det planetære og det partikulære, hvordan bliver Hedelands transformation til et sted vi kan studere det antropocæne? Antropologen Andrew S. Mathews argumenterer for at landskaber og deres transformation kan belyse og sætte perspektiv på globale miljøforandringer. Landskaber er steder med multiple fortider og fremtider, de bærer præg af fortidige menneskelige og økologiske aktiviteter, herunder kriser og forstyrrelser, men som man også kan lære af og bruge til at tænke fremtider.⁵⁸ Derfor er landskaber altså ikke, fortsætter Mathews, en enkelt entitet, ét landskab fortalt igennem ét narrativ, men er derimod overlappende og sammenvævede *throughscapes* forbundet til myriader af historier og fortællinger – at forstå landskabets heterogene historie og hvordan økologier har udfoldet sig er centralt for at kunne skabe sig andre fremtider end det antropocænes.⁵⁹ Igen *throughscape* forsøger Mathews at indfange de mange historier, økologier og mønstre der delvis er forbundet med hinanden og som samlet set udgør landskabet. Landskaberne er på én og samme tid, konkrete og materielle, historiske og

---

⁵⁵ Haraway, *Primate visions*.

⁵⁶ MacGregor, *Routledge handbook of gender and environment*, 103.

⁵⁷ Law, ”What’s Wrong with a One-World World?”, 127–28.

⁵⁸ Mathews, ”Landscapes and Throughscapes in Italian Forest Worlds”, 386–87.

⁵⁹ *Ibid.*, 387.

imaginære. De er forbundet til multiple historier og rytmer der kan hjælpe os med at undslippe natur og historie i singulær forstand.⁶⁰ *Thoughtscapes* og assemblage i landskabskontekst har samme grundlæggende ontologiske forståelse. Det antropocæne er ifølge Mathews ikke et enkelt fænomen men en mange forskellige fænomener som kan studeres og sættes i relation. Det antropocæne skal ikke erstatte et altoverskyggende begreb med et andet, men tværtimod skal det studeres i sin kontekst.

Natur/kultur begrebet belyser en række væsentlige problematikker forbundet med det antropocæne og det er opgaven at finde punkter hvor relationerne kan studeres, både i forhold til transformativt øjeblikke eller forhandlinger. Igennem de tre begreber, assemblage, rhizome og natur/kultur, kan man studere et landskab i dens udformning og åbne op for en forståelse, der inkluderer heterogenitet og relationer som i sidste ende udfordrer et ensidigt narrativ og dermed fragmenterer det antropocænes *grand narrative*, for at sætte det i sin specifikke relationelle kontekst. Dermed kan vi se hvordan et abstrakt begreb som det antropocæne, ser ud i sin helt konkrete udfoldelse og hvordan historiske processer og forbindelser bliver til begivenheder.

Metode

Specialet er foretaget på baggrund af et alsidigt kildemateriale, skriftlige såvel som visuelle. Indsamlingen af kildematerialet var en proces hvor der først blev indsamlet så meget som muligt, hvorefter en række sorteringer blev foretaget alt efter hvordan problemstillingen forandrede sig. For et generelt overblik over Hedelands historie fandt jeg frem til et kapitel om Hedeland i antologien ”Grønne Metropoler”, hvor bidraget er skrevet af de to historikere Eva Tønnesen og Jeppe Tønsberg. Senere anskaffede jeg en separat bog udgivet af Hovedstands Kulturhistoriske Selskab, der er identisk med kapitlet i antologien, men med henvisninger til deres anvendte kildemateriale. Bogen er en hurtig gennemgang der behandler de allermost overordnede træk som Hedelands formation og er skrevet med et formidlingsøjemed illustrerer Hedelands unikke udvikling. Den viser de overordnede udviklinger og gav et overblik over, hvad der kunne være væsentligt for specialet og hvad der kunne udelades. Tønnesen og Tønsberg peger på en rapport fra 1974 der betegnes som et afgørende skridt i etableringen af Hedeland. Rapporten, hvis titel er ”Hedeland:

---

⁶⁰ Ibid.

Rapport om og forslag til rekreativ anvendelse af et grusgravs område” er foretaget af Det Statslige Grusgravudvalg, der var nedsat af landbrugsministeriet og hvis formål var at rådgive ministeriet om muligheden for at omdanne grusgrave til rekreative områder, med Hedeland som eksempel. Kilden giver et indblik i hvordan Hedeland blev konceptualiserede et område, der på så mange måder skilte sig ud fra andre naturområder i Hovedstadsområdet. Den illustrerer også hvilke visioner man havde for området, og som det også fremgår i senere kilder som fx strukturrapporten, banede den vej for den tankegang der skulle blive kendetegnet for Hedeland. Den var et omdrejningspunkt i at udforme Hedelands identitet, og skabte præcedens for de måder man forsøgte at udforme Hedeland på.

En anden central del af specialets kildemateriale er I/S Hedelands egne rapporter, udført i samarbejde med de to arkitektstuer Jørgen Vesterholt samt Edith og Ole Nørgaard. Det samlede antal rapporter i mit kildemateriale tæller 36 styks, hvor strukturplanen fra 1979 er helt central for specialet. Strukturplanen består af en mere overordnet plan for området, hvor de til 35 underordnede planer hver især berører mindre afgrænsede område. Rapporterne kan betragtes som lokalplaner, og består af en række planer og beskrivelser af de forskelligartede områder, der var i hver sin tilstand og havde hvert sit formål. Alle underrapporter henviser til strukturplanen. Jeg fik adgang til flere forskellige rapporter gennem det Kongelige Bibliotek, mens jeg efter flere henvendelser samt et besøg på Sekretariatet i Hedeland, ikke blev tilladt adgang medmindre at jeg helt specifikt vidste hvilken rapport eller dokument jeg søgte efter. Jeg sendte derudover også en liste til direktøren for Hedeland, Tina Vesth, med de kilder jeg havde fundet, hvor hun erklærede at de ikke havde mere i arkivet, end hvad jeg havde fundet.

Sorteringsprocessen bestod ved en stykvis kronologisk gennemgang af rapporterne, der skulle tjene både som overblik og empiriske eksempler af særlig interesse. Efter at have identificeret området KARAs bakker som særlig interessant, men uden at finde konkrete rapporter, medførte et telefonopkald til landskabsarkitekten Kerstin Lehnsdal en væsentlig positiv opdagelse. Lehnsdal overtog og videreførte Jørgen Vesterholts Tegnestue efter hans virke, og hun indvilgede i adgang til tegnestuens private arkiv, hvor jeg blandt andet fandt rapporter, særtryk og artikler som ikke figurerede i offentlige arkiver. Vesterholts Tegnestue var hovedaktør i udformningen af området omkring Vindinge syd

herunder KARAs Bakker. Således udgør to rapporter fra Vesterholts arkiv en hjørnesteen i specialet, én rapport der omhandler transformationen af KARAs Bakker og dens planlægning og en anden rapport der er en større områdeplan for Vindinge Syd. Området er særligt relevant for specialet da deres historie på mange måder indkapsler det essentielle ved Hedeland og overgangen fra en industriel ruin til et rekreativt område. De to rapporter supplerer også de overordnede rapporter fra Hedeland, da det viser relationen mellem mikro- og makrostrukturer, og hvordan de opererer i udformningen af landskabet i Hedeland.

I systematiseringen og katalogiseringen af mit kildemateriale gjorde jeg en opdagelse jeg ikke havde forudset. Min oprindelige intention i henhold til analysen, bestod i at lave nogle temporale nedslag, for at illustrere udviklingen, men opdagede en væsentlig mangel - der fandtes ingen rapporter efter 1985. Efter at have snakket med direktøren for Hedeland Tina Vesth, informerede hun mig om, at den tidligere direktør Erik Juhl ikke mente at de to tegnestuer var nødvendige efter 1985. Hun foreslog at faciliterere interviews med Erik Juhl og en anden central figur Claudio Pannicelli, hvilket desværre ikke faldt på plads da COVID-19 situationen indtraf.

Som tilføjelse til det skriftlige kildemateriale har jeg valgt at anvende jeg en alternativ metode til at illustrere udviklingen i KARAs bakker; Det Kongelige Biblioteks store forskningsprojekt ”Danmark Set fra Luften.”⁶¹ Projektet har digitaliseret skrå- og lodfotos af overflyvninger af hele Danmark hvor, især lodfotos har vist sig at være empirisk frugtbare da de tilføjer et visuelt fugleøjeperspektiv på et område i transformation.

Af årsager nævnt ovenfor, er specialets fokus primært på Hedelands formative år, men dog suppleret med andet kildemateriale i form af udtalelser og artikler i fag-tidsskrifter som ”Grønt Miljø”, ”Ugeskrift for Jordbrug” – herunder også særudgivelser, samt danske landskabsarkitekters tidsskrift ”Landskab”. En af de vigtigste kilder udover rapporterne har været et festskrift skrevet i forbindelse med Hedelands 25-års jubilæum i 1999. Dette kildemateriale belyser nogle af de blindpunkter som specialet ellers ville have manglet, særligt i form af refleksioner over udviklingen som ikke er dokumenteret andre steder. Materialet viser også i særdeleshed hvordan nogle ting er man stolte af, man understreger *industrilandskabet* som værende essentielt, men

---

⁶¹ ”Danmark set fra Luften - Det Kongelige Bibliotek”.

nævner ikke hvordan det kuperede terræn eller at fx den berømte ”Skibakke” er lavet af ukendt affald.

En kontekstuel indførsel i Hedeland

Hedeland er en 1500 hektar stor kulturpark der ligger i den østlige del af Sjælland, hvor de tre kommuner Høje-Tåstrup, Roskilde og Greve støder sammen. Området er omgivet af tre små byer Stærkende, Reerslev og Vindinge og grænser derudover op til agerland. Hedeboegnen, eller ”Heden” som den er blevet kaldt fra gammel tid, er en betegnelse for trekanten mellem Roskilde-Køge-København og den historiske kontekst betød at man mente at Hedeland, var et passende navn at give parken.⁶² Hedelands undergrund bestod af særlige og ønskværdige grusforekomster hvilket resulterede i en massiv udgravning af området i efterkrigstiden. Foruden det enorme hul man havde efterladt sig, var der en uheldig tendens til at lokalbefolkningen og firmaer skabte spontane affaldspladser, hvilket både medførte lugtgener og forurening.

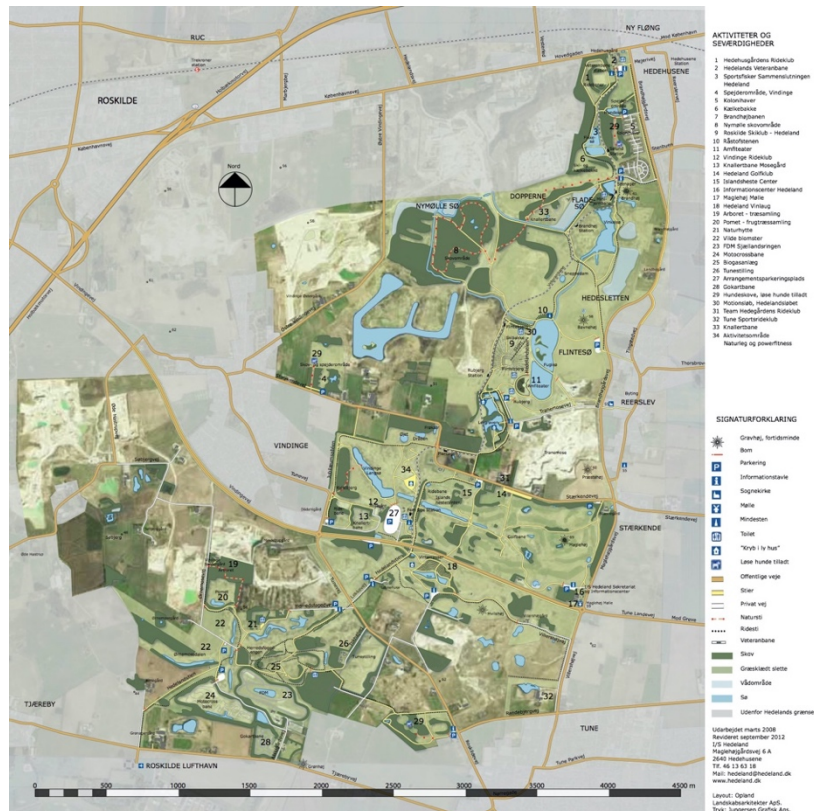
Hedelands omdannelse til en rekreativ park passede ind i 1. etapeplan for byudvikling i københavnsregionen fra 1963- også kaldet fingerplanen. Formål med fingerplanen var at skabe langsigtede by- og områdeudviklinger i Hovedstadsområdet, hvor man koncentrerede byvækst rundt om S-togsnettet der udgjorde fingrene. Et element i fingerplanen var kilerne imellem fingrene, der skulle friholdes til grønne områder som byboerne skulle have nem og fri adgang til, hvilket afspejlede et stigende ønske om immatrielle værdier såsom naturparker.⁶³ Området der skulle blive til Hedeland lå i kilen mellem Roskildefingere og Køgefingeren.⁶⁴

---

⁶² Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 3.

⁶³ Fritzboeger, *Det Åbne Lands Kulturhistorie - Gennem 300 år*, 268.

⁶⁴ ”Fingerplanen | Gyldendal - Den Store Danske”; Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 17.

Figur 1 - Et kort over Hedeland med legender⁶⁵

Hedelands indre geografi er et resultat af flere forskellige faktorer. For det første er området opdelt efter et zoneprincip, hvor man har forsøgt at planlægge aktiviteter efter deres intensive karakter. Udover inddelingen af zoner er Hedeland præget af at området fra start af blev udført af to forskellige tegnestuer, Jørgen Vesterholts Tegnesteue og Edith og Ole Nørgårds Tegnesteue. Tegnesterne havde et tæt samarbejde men vidt forskellige visioner, hvilket kom til udtryk rent udseendemæssigt. Den vestlige del af Hedeland område som Vesterholts Tegnesteue stod for, er i højere grad udført med den industrielle fortid in mente, hvor motorbaner og plantager bidrager til landskabets rå og alsidige udtryk. I den østlige del som Nørgårds Tegnesteue etablerede, var en menneskeskabt natur i højere grad idealet og man tilførte en stor mængde næringsrigt overjord udefra for at bearbejde og ”sløre” dens industrielle fortid.⁶⁶

Hedeland er ikke som andre natur- eller kulturlandskaber. Området kendt for sine mange alsidige og spektakulære projekter og vandt blandt andet Natur- og Råstofprisen i 2000. De projekter som er beliggende i Hedeland inkluderer

⁶⁵ “<http://hedeland.dk/media/KortoverHedeland.jpg>”.

⁶⁶ Tønnesen, Tønsberg, og Hovedstadsområdet Kulturhistoriske Arkiver, *Hedeland Naturpark*, 16.

vinterasser med 3000 vinstokke der startede som et beskæftigelsesprojekt for unge arbejdsløse, en 48 meter høj skibakke - Danmarks første alpin skicenter og nu Hedelands fysiske varetegn. Derudover rummer området et køreteknisk anlæg (Sjællandsringen) og et amfiteater der hver sommer opfører tre operaforestillinger. Af mindre opsigtsvækkende aktiviteter er der ridecentre, mountainbikeklubber og løbforeninger.⁶⁷

---

⁶⁷ Ibid., 29–38.

Kapitel I - Ruinens rytmer

Forestående kapitel undersøger hvilke temporale kategorier som bliver fremmanet i.e. rytmer, accelerationer og forestillingen om foranderlighed, i etableringen af Hedeland. I forlængelse heraf vil kapitlet analysere hvordan Hedelands historie er vævet ind i området sammen temporaliteterne og hvordan de resonerer med og i landskabet samt hvordan forskellige temporaliteter blev oplevet, aktiveret eller ignoreret.

Skiftende hastigheder

I 1972 står Det Statslige Grusgravudvalg i et landskab der var præget af industriel aktivitet på en skala der bedst kunne betegnes som en ruin. Ruinen blev indskrevet i et narrativ der tilskrev en gennemgående udvikling af skalerings- og hastighedsforøgelse, hvor hybris; industrialiseringen og efterkrigstidens velfærdsudbygning, blev afløst af nemesis; gru-gravenes ruinens golde ødemark. Selvom overgangen fra agerbrug til ruin blev betragtet som resultatet af en række sociale, institutionelle og geologiske processer, blev der knyttet en overordnet temporal udvikling til stedets forfaldenhed, en temporalitet der typisk er associeret med det moderne samfund: acceleration.

Ifølge udvalget var årsagen til ”Hedens” udvikling fra et område synkront med sine omgivelser til et kraterlignende hul, en konsekvens af en bestemt proces. I indledningen til udvalgets rapport fra 1972, mente man at de lokale beboere i lang tid havde vidst at der var rige råstofressourcer i undergrunden, men at de kun blevet udnyttet i lille skala - til hver enkel ejendoms egne behov.⁶⁸ Siden år 1800, fortsætter udvalget, begyndte man at udvide offentlige forhold for råstoffernes tilgængelighed, således at staten derefter udgravede et område på 1,6 ha, som beboere fra Snoldelev og Tune kunne afhente uden omkostninger.⁶⁹ I jubilæumsbladet for Hedelands 25. år, sætter historikeren Hans-Christian Eisen Hedeland i forbindelse med en mere generel accelererende samfundstendens. I midten af 1800-tallet hvor Eisen mener at ”industrialiseringen virkelig tog fart” som blandt andet var eksemplificeret ved etableringen af den første jernbane i 1847.⁷⁰ Etableringen af jernbanen var et af de tidligste signaler,

---

⁶⁸ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 4.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år /*, 18.

der sammen med fabrikker og veje varslede en ny epoke – industrialiseringens æra.⁷¹ De første tegn på interesse for grusforekomsterne i undergrunden begyndte at vise sig, hvor en bureaukratiserede råstofferne betød at det var staten der faciliterede udgravningen, men kun til brug for borgere mens teknologiske landevindinger figurerede i baggrunden.

En overordnet konsekvens af industrialiseringen var at tid og rum blev presset sammen igennem udbygning af infrastruktur, specialisering og teknologiske udviklinger, da det i højere grad var muligt at producere og transportere mere og hurtigere. Hedeland blev en central del af denne større samfundsmæssige forandring som leverandør af eftertragtede råstoffer som grus og ler.⁷² Det dialektiske forhold mellem undergrundens ressourcer og samfundets efterspørgsel, skabte en hastighedens koreografi; en tilsyneladende reciprok synkronisering hvor de accelererende rytmer var gensidige - flere veje krævede mere grus, mere grus kunne skabe flere veje. Den første større grusgrav i området omkring Hedeland fandt sted i 1892, der beskæftigede 40 mand, hvor der derefter blev etableret en let jernbane for at transportere de ca. 6000 vogne grus om året, hen til den større jernbane ved Hedehusene.⁷³ Lerforekomster i undergrunden betød etablering af teglværker, der ”allerede lige efter 1900 løb produktionen op i flere millioner sten om året.”⁷⁴ Succesive forandringer fordret af et vækstparadigme, blev afgørende for grusgravenes omfang og forandring blev ensbetydende med forbedring - gruset skabte en skærvefabrik, leret et teglværk og en letbane blev til en smalsporet industribane.⁷⁵ Industrialiseringen og Hedeland var sammenfiltret i et narrativ om modernitet og fremskridt.

Fremskridt og modernitet er ofte beskrevet igennem en homogen og temporal udvikling. Gennem samfundsudviklinger og de teknologiske landevindinger som er beskrevet ovenfor, opstår der et narrativ om forandring som synonym med optimering. Den tyske sociolog Hartmut Rosa forklarer at modernitet, navnlig i den vestlige moderne verden, er synonym med acceleration.⁷⁶ Dens temporale strukturer er indlejret i vores samfund, både teknologisk men også

---

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid., 19.

⁷⁵ Ibid., 18.

⁷⁶ Rosa og Trejo-Mathys, *Social Acceleration, A New Theory of Modernity*.

tidsmæssigt; alting går hurtigere end tidligere.⁷⁷ Acceleration er det absolut fremmeste kendetegn processer som industrialiseringen af det danske samfund og Hedeland deltog i at føde den accelererende maskine. Set i det lys er accelerationsbegrebet, ligesom fremskridt og modernitet, et homogeniserende begreb der ikke tager hensyn til varierende temporale processer, det er et narrativ der udelukker afvigelser eller decelererende hastigheder. Der er ikke tale om forskellige temporaliteter, rytmer eller asynkrone bevægelser.

Tiden omkring år 1900 var, på trods af en overordnet fortælling om samfundsmæssig fremskridt, dog ikke den periode hvor udgravningen tog allermest fart og Hedelands afgørende udvikling mod et ruineret landskab begynder først i efterkrigstiden. Det statslige grusgravsudvalg peger i deres rapport på, at udgravningen først virkelig tog fart efter 1960 hvor råstofferne fik en værdifuld bureaukratisk legitimering i form af en råmateriale godkendelse af vejmyndighederne.⁷⁸ Godkendelsen betød at man kunne anvende gruset til vejes øverste lag, uden særlig forarbejdning, da gruset i forvejen var forholdsvist stabilt og kun skulle bearbejdes af de allerede etablerede stenkuseranlæg. Legitimeringen af gruset betød at grusgravene derefter leverede ”meget store mængder til de mange bygge- og anlægsarbejder i regionen.”⁷⁹ Klassificeringen af gruset kombineret med at velfærdsstatens udbygning af infrastruktur på grund af en voldsom økonomisk vækst op igennem 1960erne betød at grusgravningen tog voldsomt til. Et assemblage af bureaukratiske godkendelser, højkonjunktur samt teknologiske og transportmæssige udviklinger medførte at der i 1974 blev bortgravet 40 ha landbrugsområder om året.⁸⁰ Udover en forøgelse i hastighed fra 1960erne og frem, er det korte tidsinterval på 10-15 år, fra begrænset udgravet område til landskabsruining, et udsagn for en voldsom intensivering af industriel aktivitet indenfor en relativ kort periode. Hedeland er dermed indskrevet i en større accelererende samfundstendens. Som berørt i forskningsoversigten, peger historikerne J.R McNeill og Peter Engelke på tiden efter 2. verdenskrig, som en afgørende samfundsaccelererende faktor – *The Great Acceleration*.⁸¹ Både Rosa, McNeill og Engelke italesætter det moderne

---

⁷⁷ Ibid., 13–14.

⁷⁸ Grusgravsudvalget, “Hedeland”, 4.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ McNeill og Engelke, *The Great Acceleration, An Environmental History of the Anthropocene since 1945*.

samfund og dens negative konsekvenser igennem accelerationsbegrebet, altså er acceleration *det* der ultimativt definerer moderniteten. Fælles for de tre er, at det forudsætter en bestemt historieskrivning om en teleologisk udvikling, der er italesat som både ureguleret og ustandselig.

På trods af at Hedeland er fremstillet igennem uregulerede hastigheder, blev der i årene op til grusgravsudvalgets rapport i 1972 givet udtryk for en bekymring omkring udviklingen. Spørgsmålet om regulering af råstoffer var indtil 1970'erne et område hvor der ikke var særlig lovgivning og hvis man ville grave efter grus i større mængder end privat brug, tilhørte forekomsterne formelt staten, men man kunne indgå en koncession.⁸² Der var dog ikke nogen aftale om "at udnyttelsen sker på en samfundsmæssigt hensigtsmæssig måde" eller hvad der skulle ske med områderne efter de var udgravet.⁸³ I 1967 udkom der en betænkning fra naturfredningskommissionen der bl.a. omtalte industrialiseringens stigende udnyttelse af råstofferne, især fordi at økonomiske interesser ville komme i konflikt med naturfredningens.⁸⁴ I rapportens konklusion finder man det nødvendigt at træffe forholdsregler imod ubetinget udnyttelse af undergrundens ressourcer, hvor etableringen af en naturpark bruges som eksempel.⁸⁵ De første skridt mod en regulering af råstofsudnyttelse skete på et juridisk plan med landbrugsloven i 1967 med efterfølgende revideringer i 1971 og 1973. Herefter var en tilladelse af udgravning kun betinget af en godkendt reableringsplan, der betød at landskabet skulle overdrages i en stand så den ikke var skæmmende. Konsekvensen var, at alle udgravninger påbegyndt efter 1972, blev mødt med et krav om at kunne efterlade områderne i en stand der var af samfundsmæssige hensyn i.e. reablerede landskaber.⁸⁶

Hedeland var derfor et udfald af en række decelererende processer, der havde til formål at begrænse hastighederne i udtømmingen af undergrunden og skabe plads til andre temporaliteter, herunder regenerativ natur. Betænkningen fra naturfredningskommissionen, er et eksempel på konkurrerende temporalitetsforståelser og et opgør mod den accelererende råstofsudnyttelse. - et forsøg på at nedsætte tempoet i en udvikling, ved at italesætte de mulige

---

⁸² Grusgravsudvalget, "Hedeland", 14.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Naturfredningskommissionen, "Betænkning om Naturfredning II", 167-68.

⁸⁵ Ibid., 177.

⁸⁶ Grusgravsudvalget, "Hedeland", 14.

konfrontatoriske scenarier mellem natur og en forestilling om ubetingede ressourcer. Diskrepansen mellem to hastigheder; et afsporet industriel tempo med det iboende fremskridts løfte om vækst og den langsommere landskabsøkologiske temporalitet, skabte et asynkront forhold der tjente som incitament til handling, både i form af en betænkning, men også etableringen af Hedeland som naturpark. Industrialiseringens jagt efter råstoffer, gør grus og sten til et aktiv, hvor man ikke var opmærksom på den udvikling en ureguleret hastighed kunne medføre. Den primære katalysator for ødelæggelserne af landskabet var et dominerende temporalt regime, et monopol der kun inkluderede den maskinelle industrialiserings udgravning af landskabet.

I etableringen af Hedeland var landskabsarkitektens opgave at inkludere forskellige temporaliteter både natur, fritid og industriel. I en idéskitse fra 1977 udarbejdet af Jørgen Vesterholts Tegnstue var de forskellige tidsdimensioner et element man ville tage højde for, både råstofsudvindingens tempo, udviklingen af fritidsvaner men også modning af selve landskabet. Alle temporaliteter prøvede at inddrage i et samlet skøn, og alle skulle bidrage til landskabets fremtidige udseende.⁸⁷ En sammensmeltning af både industrielle, menneskelige og naturtemporaliteter var for Vesterholt en af nøglerne til et harmonisk landskab. Hedelands udvikling var dog stadig nært forbundet til industrielle aktiviteters temporaliteter og udvidelsen af landskabet er afhængig af udgravningens tempo.

I et særtryk for Ugeskriftet Jordbrug, fortæller Eyvind Thorsen landskabsarkitekt Hedeland, om fluktuerende økonomiske processer var medvirkende til Hedelands udvikling:

Den overtagelsestakt, som oprindeligt var forudset, har ikke kunnet holde stik, hvilket skyldes afmatningen indenfor bygge- og anlægssektoren med et absolut begrænset råstofforbrug til følge. Det er en af årsagerne til en knap så ekspansiv udvikling som først antaget, en udvikling der samtidig har forhalet købet og dermed sammenlægningen af mindre arealer til en egentlig planlægningsenhed.⁸⁸

---

⁸⁷ Jørgen Vesterholts Tegnstue, "Hedeland Idéskitse", 1.

⁸⁸ Thorsen, "Særtryk for Ugeskrift for Jordbrug", 3.

Dele skaber en helhed; En assemblage hvor industriel aktivitet og reetablering af landskabet skabte en gensidig temporalitet, hvor transformationen var afhængig af eksterne processer. For det første var udgravningens accelererende intensitet det der ødelagde landskabet, for det andet var Hedelands succes betinget af at udgravningen stadig fortsatte, så man kunne overtage de udgravede områder. Ønskescenariet var ikke et stop for udgravning, men en særlig synkron rytme – et balanceret forhold mellem acceleration og deceleration og en pluralitet af temporaliteter.

Områdets ruinerede tilstand havde afsat i en temporal sammenfiltrering med industrialiseringen af Danmark, men tog for alvor først fart da undergrunden og dens materialer blev legitimeret igennem en bureaukratisering, hvilket medførte en kort og intensivt ruineringsproces. Ruinen var en visuel manifestation af industriel aktivitets ødelæggende kræfter som blev skabt på baggrund af en accelererende udvikling der hjemsøgte lokalbefolkningen og gjorde at man skred til handling. Der var dog ikke tale om en monotemporalitet af stigende hastigheder, men som Naturfredningskommisionens betænkninger og de efterfølgende lovgivninger illustrerer, betød ødelæggelsen, at der blev skabt et incitament til at synkronisere samfundsudviklingen og landskabsøkologier. Det gjorde man ved at indskrive andre temporaliteter ind i udgravningerne, nærmere bestemt tænke grusgravens efterliv ind i udnyttelsen af undergrunden. Vesterholts idéskitse tog ligeledes højde for andre tidslige udviklinger og hastigheder, og kan ses som en mediering mellem forskellige temporaliteter. Som det også er belyst, var det optimale scenarie ikke et fravær af industriel aktivitet, men en koordinering af tempo og en istemmelse af temporale rytmer, blandt andet ved hjælp af regulering, og ikke en fortælling, som McNeill, Engelke og Rosa fremskriver; en unison uafbrudt fremadskreden hastighed.

I går en ødemark, i morgen en naturpark

Som berørt i forskningsoversigten, er ruinens temporalitet overvejende flygtig da intet, heller ikke ruiner, forbliver det samme. Fortsættelsen i fortællingen om Hedeland, var at der ud af ruinerne, måtte komme noget andet - en visionær forestilling skabt uafhængigt af fortidens handlinger. I transformationen af Hedeland forsøgte landskabsarkitekterne og Det Statslige Grusgravudvalg at reintegrere og harmonisere området på en måde, så ruinens symbolske karakter ophørte og

blev erstattet. Man ville med andre ord, lave noget radikalt anderledes end hvad der var før.

Fortidens negative spor havde manifesteret sig flere og flere steder i det danske landskab og de områder man tidligere, eller var i gang med at udvinde råstoffer i, bestod nu af mosaikker af huller, lossepladser og grusgrave. Hedeland der blev anset som et af de værste tilfælde, var udset til at være foregangseksemplet på hvad man kunne omdanne områderne til. Da landbrugsministeriet den 5. marts 1972 nedsatte et udvalg, var den primære opgave at undersøge hvordan større grusgravsarealer kunne omdannes til rekreative områder.⁸⁹ En af hovedårsagerne til overordnet politisk handling var, at de grusgrave der var gravet ud, var i sådan en tilstand at de henlå ”som golde ’månelandskaber’” og manglede en generel reableringsplan.⁹⁰ Udvalget blev nedsat med særlig henblik på Hedeland, da Greve-, Høje Taastrup- og Roskilde kommune var som nogle af de første, blevet gjort opmærksom på problemet med grusgravene.

Det lokale sogneråd mente at problematikkerne vedrørende grusgravene rakte ind i områder uden for deres disposition, herunder juridiske og økonomiske spørgsmål. De juridiske og økonomiske forhold medførte at en statslig indblanding var nødvendigt og et særligt spørgsmålet om hvilken stand grusgravene skulle efterlades i efter endt udgravning.⁹¹ I rapporten mente at en rekreativ naturpark ville passe ind til fremtidens naturbehov for større grønne områder.⁹² Hedeland skulle blive symbolet på, at man kunne omvende et ødelagt landskab til noget bedre og den fortid der havde skabt de store golde landskaber, var ikke noget der figurerede i overvejelserne om fremtidens park. Landskabets tilstand hørte fortiden til og ødelæggelserne og ørkentilstanden blev en trædesten for at lave noget nyt og anderledes end hvad der var set før.

Som introduceret i forskningsoversigten argumenterer den tyske historiker Reinhardt Koselleck at moderniteten har skabt en længere afstand mellem fortiden og fremtiden. Spændingen mellem de to temporaliteter der udfolder sig i nuet og præger individet såvel som kollektivets handlinger har, historisk set, skabt nye løsninger og drevet historisk kontinuitet.⁹³ Koselleck anvender begreberne *erfaringsrum* og *forventningshorisont*

---

⁸⁹ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 3.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid., 7.

⁹³ Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 37.

som analytiske kategorier, for at understrege de to temporaliteters forskellige væsensmodaliteter - de er en tidslig forskel i nuet, der sammenfletter fortid og fremtid. Kosellecks anvender begreberne til at påvise, at forskellen mellem erfaring og forventning er blevet større - der er sket en forskydning mellem de to temporaliteter i sammenhæng med udviklingen af den moderne verden; forventningen løsriver sig fra de hidtil gjorte erfaringer.⁹⁴

Ødelæggelsens af landskabet som ifølge udvalget var den absolut alvorligste konsekvens af udgravningen illustrerer citatet den stigende afstand mellem fortid og fremtid:

Såfremt der ikke foretages reetablering af de udgravede områder, må det befrygtes, at landskabsødelæggelserne vil få sådan et omfang at det nuværende samfund simpelthen ikke kan forsvare at aflevere områderne til efterslægten, medens der på den anden side ved passende reetablering og beplantning er muligheder for at skabe et meget interessant og særpræget fritidsområde.⁹⁵

Forholdet mellem fortid, nutid og fremtid bliver i ovenstående citat tydeliggjort i form af et moralsk imperativ. Det nuværende samfund distancerer sig temporalt fra ødelæggelserne igennem to ryk; ved at indskrive landskabet igennem fortidens handlinger samtidig med, at man tager afstand til landskabets tilstand som ”det nuværende samfund ikke kan forsvare.” Der hviler derfor et ansvar på samtiden at korrigere fortidens handlinger og fremtidens samfund, ”efterslægten”, er fremskrevet som moralske dommere over fortidens handlinger – et spekulativt kollektiv, man står til ansvar for. Igennem det temporale ryk, ser vi hvordan samtiden skal reparere fortidens handlinger på grund af fremtidens forestillede antagelser. Man orienterer sig i højere grad mod forventningen og mindre grad mod erfaringen. Erfaringsrummet, Hedelands landskab, er fortidens hjemføgende skænd der erstattes af et fremtidsnarrativ som indeholder positivt ladede begreber - en tydelig fortælling bryder frem, hvor fremtidens Hedeland er spundet ind i potentialiteter og muligheder; spekulative og eufemistiske.

En måde at tematisere transformationen af Hedeland fra ruin til et rekreativt område kan foretages igennem begrebet alkymi. Alkymi er normalt betragtet som et esoterisk foretagende, et levn fra oplysningstiden bestående af filosofiske

---

⁹⁴ Ibid., 38.

⁹⁵ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 4.

og protovidenskabelige forsøg, hvis formål var at omdanne materialer af lavere værdi til højere værdi, fx at lave tin til guld.⁹⁶ Omdannelsesprocessen er inden for alkymien betegnet som ”transmutation” og analogien kan bruges som analytisk konfiguration til at illustrere Hedelands transformationsproces. For eksempel italesatte udvalget i rapporten fra 1974 en række problematikker forbundet med udgravningen herunder ureguleret henkastning af affald både privat-, kommunal- og industriaffald, grundvandsforurening, røgplager ved lossepladsbrande, luftgener og skadedyrsudklækninger.⁹⁷ Det var nødvendigt at begrænse nogle af de skadelige aktiviteter, mens andre aktiviteter som fx udgravningen stadigvæk skulle foregå.⁹⁸ For at påbegynde en forvandling af landskabet, og starte transformationen, måtte man ændre måden man betragtede området på.

Transmutationen startede med et semantisk skift, hvor området tidligere blev omtalt som en gold ruin der omdannes til noget bedre. I Strukturplanen fra 1979 er formålet med planen ”at omskabe et udpint område til et oplevelsesrigt fritidslandskab” hvor terrænet var det stærkeste strukturerende element, der skulle give associationer til kystskrænter, lavsletter og strandenge.⁹⁹ Et skift i vokabularet betyder et skift i måden man forstår og erfarer landskabet – man skaber fremtider igennem sproglige transformationer. Ligesom forvandlingen fra tin til guld, består den alkymistiske praksis i at forvandle en affaldsplads til rekreative fritidslandskaber. Den transmutative handling indsætter et nyt værdiregime og signalerer et skift fra fortidens råstofsbaseerede materielle regime til en immateriel, fremstilling om fremtidens rekreative fritidslandskaber. Landskabet bliver i strukturplanens afsluttende perspektiverende kommentarer tilpasset det nye fritidsbaseerede ressourceregime.¹⁰⁰ Det er et tegn på en diskontinuitet i den måde man forestiller sig fortidens erfaringer på, grusgravene fremstår arkæiske og noget man ikke længere kan bruge, i modsætning til fremtiden der er ensbetydende med produktiv forandring - forandring forstået som noget andet end fortiden. Det ruinerede landskab er i menneskets hænder og det er opgaven at transmutere

---

⁹⁶ Martin, *Alchemy and Alchemists*.

⁹⁷ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 6.

⁹⁸ Ibid., 7–8; Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnestue, *Hedeland, strukturplan*, 10.

⁹⁹ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnestue, *Hedeland, strukturplan*, 17.

¹⁰⁰ Ibid., 37–38.

ruinen til rekreativ park – en vision der ikke sigter efter en genskabelse af området, da genskabelse er ensbetydende med fortiden, men en omdannelse til et *anderledes* område der tilhører det nye og forandrede. Fremtidens Hedeland er forestillet som en instrumentalisering til menneskets nytte, og skal blive til et rum hvor fritidsinteresser og anderledes naturoplevelser sammenføjes, ved hjælp af forskellige planlagte økologier.

På trods af at der i rapporten fra 1974 er tegn på en diskontinuitet mellem fortid og fremtid, er landskabet i Hedeland et resultat af mange tidsligheder, hvis mærker er allestedsnærværende. Fortid og fremtid som to temporale dimensioner, der med hver sin bevægelse indlejrer sig i nuet, er en menneskelig kulturel forståelse af tid; et pejlemærke. Men området blev også skabt af strukturelle kontinuerlige og multipelt overlappende temporaliteter, hvor blandt andet det gensidige forhold mellem samfund og miljø, bestemmer menneskets muligheder og handlinger. Som tidligere nævnt foreslår historikeren Fernand Braudel at undersøge tidsligheder gennem korte- mellemlange og lange processer, der hver især har indvirkning på hinanden. Med begrebet *la longue durée* inviterer Braudel til at inddrage både samfundsmæssige forhold, historiske processer, geologiske *dybe tider* og enkelte aktører i en begivenhed og ikke udelukkende forholde sig til et enkelt temporalt aspekt.¹⁰¹ *La longue durée* udfordrer en lineær enfoldig tidsforståelse og understreger vigtigheden af plurale temporaliteter, og derfor tilføjer naturtemporaliteter til sociale temporaliteter, som et ekstra epistemologisk værktøj.

I grusgravsudvalgets rapport og i jubilæumsbladet for Hedelands 25. år, er de lange tidsstræk inkorporeret i Hedelands narrativ.¹⁰² Hedelands etablering er indskrevet i en fortælling, hvor området er skabt gennem varierende temporaliteter både med og uden menneskelig interaktion. Selvom der er en forskydning imellem fortid og fremtid er længerevarende strukturelle processer og temporaliteter en nævnt som en forudsætning for Hedeland. Varierende temporale rekonstruktioner bliver fremstillet som fundament, herunder dybe geologiske tider; formationen af naturressourcer, men også af kortere historiske processer som industriel kapitalisme og en råstoffsfinansiering af det moderne

---

¹⁰¹ Tomich, "A Ordem do Tempo Histórico", 54.

¹⁰² Grusgravsudvalget, "Hedeland", 12–13; Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år /*, 10–13.

samfunds infrastruktur. Af de forskellige temporaliteter der er i spil i Hedeland, er istiden ifølge rapporten særdeles væsentlig for udformningen af den industrielle grav. De enorme tidsstræk der er gengivet, er en aflejring af sedimenter gennem 60-70 millioner år, den væsentligste. I Hedelandsrapporten fra 1974 beskrives undergrundens formation som en voldsom proces, da afsmeltningen af den sidste istid flyttede massive mængder grundfjeld fra hele Skandinavien. Grusforekomsterne i undergrunden blev et resultat af en pludselig og voldsom nedsmeltning i forbindelse med "katastrofeagtige issøtapninger af Østersøen" der oversvømmede hele områder med enorm kraft.¹⁰³ I grusgravene har man gravet ned til det nederste lag af kalk – Daniens kalken – så undergrundens voldsomme fødsel, var vævet ind i de bakkeformationer som blev bragt tilbage til overfladen.¹⁰⁴ Den dybe tids ødelæggende kræfter, skabte først ruiner og blev senere et fundament for den moderne tids velstand og resulterede i det temporale "glimt", der konstituerede etableringen af Hedeland. Vi ser her hvordan flere temporale rytmer som fx istiden er gengivet som medaktør til at strukturere de forhold der skabte den rekreative naturpark.

I et festskrift for Hedelands 25. år, indkapsler den centrale figur og forhenværende direktør for Hedeland Erik Juhl hvordan multiple temporalitetsforståelser er indskrevet i landskabet:

Det er vigtigt at vi er bevidste om tidsperspektivet. Vi har i vor tid haft landskabet til låns. Vi har brugt, modeleret og udnyttet landskabet efter bedste hensigter og bedste evne, og jeg føler, at vi med god samvittighed og uden illusioner om vor tids fortræffelighed kan efterlade Hedeland til fremtidens forandringer.¹⁰⁵

Igennem lånemetaforeren viser Juhl menneskets flygtige temporale væren. I et kort spektrum har man forsøgt at gøre sit bedste, velvidende om forandringens vilkår og at man ikke ejer området men igennem en fremtidsprojektion i form af at have noget til låns, er interaktionen og påvirkningen af landskabet en temporal affære, der forekommer i et begrænset tidsrum. Som det fremgår, er temporaliteter, i dette citat fremtiden,

---

¹⁰³ Grusgravsudvalget, "Hedeland", 12.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år / 7*.

måder at orientere og handle på velvidende om at fremtiden vil skabe andre landskaber og andre fremtider, end den der er i samtiden.

Koselleck viser hvordan forandringer i temporale forståelser af mennesket og samfundets væren, er medvirkende til at forskyde fortidens erfaringer til fordel for den ubekendte, men forestillede, fremtid. I forlængelse heraf, ser vi igennem *Le longue durée* hvordan dybe processuelle tidsstrukturer skaber et plateau, som man navigerer ud fra. De udelukker ikke hinanden, men er komplimenterende temporaliteter, og et udsagn om hvordan lange, dybe strukturelle processer er med til at forme forståelsen for det landskab man står i, men også at fremtidshorisonten er det man primært orienterer sig imod. Forventningshorisonten er en bestemt modalitet og et tema hvor forandringen forfordeles fremfor fortidens erfaringsrum.

Hedeland er et landskab hvor forskellige temporale narrativer er i spil, der alle går ind og påvirker den måde som landskabet er erfaret og forestillet på. Landskabet er en assemblage af mangfoldige og overlappende tidsligheder, en heterogen samling af bevægelige temporale strukturelle konstellationer der både sameksisterer, men også skaber og påvirker hinanden. Et argument er således at der ikke er tale om et enkelt unisont accelererende udvikling, men små korte forøgelse i hastighed og intensivitet, og samtidig også decelererende aktiviteter som betænkninger, konjunkturer og lovgivninger. Et andet argument er at planlægningen af området er baseret på en forskydning mellem fortiden og fremtiden. Skævvridningen skaber et grundlæggende incitament om noget nyt og bedre, fra et område med som en ruin til en rekreativt område, er således også et eksempel på en transmutation, hvor det værdiløse bliver til det værdifulde. En gennemgående tematik har således været at vise hvordan tidsligheder "arbejder" i Hedeland og at der under en tilsyneladende samhörig forståelse af tid, er en temporal diversitet der inkluderer acceleration og deceleration, hurtige forandringer og lange tidsstræk og hvordan de overlapper, skaber Hedeland.

Kapitel II - KARAs bakker

Dette kapitel undersøger hvordan et mindre område i Hedeland bliver skabt, både af interne dynamikker og strukturer, men samtidig er forbundet til den overordnede vision for parken. Desuden tilsigter afsnittet en forståelse af hvordan Hedeland udfoldes igennem en række af forskellige relationer og processer. Ved hjælp af rhizome-begrebet er formålet at undersøge hvilke handlinger, visioner og processer der aktiveres i Hedeland for at vise hvordan området bliver etableret og indgår i heterogene processer.

Horisontale forbindelser

I etableringen af Hedeland var det en altafgørende faktor at forudsige fremtiden, i form af planlægning og prognostisering, for at opnå et succesfuldt resultat. I 1974 var Hedeland endnu kun et kludetæppe af områder i forskellige tilstande - nogle var færdigudgravede, andre var groet til af vegetation, mens der flere steder stadig var udgravningsaktiviteter.¹⁰⁶ Det var hensigten at skabe et sammenhængende fritidsområde, og for at assistere udviklingen, etablerede man i 1978 interessentskabet I/S Hedeland og lancerede året efter en strukturplan.¹⁰⁷ Strukturplanen var et redskab til koordination af planlægning, således at landskabet kunne fremstå forholdsvist homogent og konsistent uden at blive for dyrt. Samtidig skulle planen assistere fremtidige beslutninger således at ”planlægningen [...] vil indgå i en smuk og forståelig sammenhæng i det endelige landskab, som det vil kunne fremtræde efter år 2000.”¹⁰⁸

Strukturplanen var udformet på en måde så den både var detaljeret og konkret, men samtidig enkel og klar nok til et sikre et æstetisk og anvendeligt landskab.¹⁰⁹ En af måderne det kom til udtryk på, var etapeplaner for udgravningerne. Man havde erkendt at udgravningen af områderne ville foregå i mange år endnu, og derfor forsøgte man at planlægge det så man kunne etablere et fritidslandskab uden forstyrrelser fra graveaktiviteterne, ved hjælp af etapeplaner.¹¹⁰ Etapeplanerne blev baseret på tidlige nedslag, fx 1985 og 1990, hvor man regnede med at de forskellige områder stod færdige og derfor

---

¹⁰⁶ Grusgravsudvalget, “Hedeland”, 14–15.

¹⁰⁷ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnestue, *Hedeland, strukturplan*, 3.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid., 3–4.

¹¹⁰ Ibid., 32.

prøvede man at tage højde for, og planlægge sig ud af, et landskab i transformation, forårsaget af den fortsatte råstofindvending. Selvom de planlagte aktiviteter skulle være permanente, foreslog man dog en fleksibilitet så man kunne etablere midlertidige anlæg.¹¹¹

Strukturplanen skulle skabe en overordnet sammenhæng og lede processen 30 år ud i fremtiden. Den skulle både være ustruktureret nok til at der kunne tages højde for generelle såvel som partikulære ændringer, men samtidig var der også brug for en rigiditet så man ikke endte med et landskab bestående af områder, der ikke indgik i et overordnet udtryk. Struktur- og etapeplanerne var en måde at forudsige og styre eventuelle afvigelser og uforudsete begivenheder i området, samtidig med at man tog højde for de vedvarende industrielle foretagender. Man forsøgte at forudse graveindustriens fremtid og håndtere deres potentielle udgravningers retning og tempo.

Selvom strukturplanen var et essentielt artefakt der skulle sikre en homogen udvikling, var der også andre forhold der påvirkede Hedelands udformning. For eksempel havde en særlig gruppedynamik skabt af centrale aktører en indflydelse på, hvorfor nogle idéer blev gennemført mens andre ikke blev det. Udviklingschef for Høje-Taastrup Kommune og mangeårig medlem af sekretariatsudvalget for I/S Hedeland, Claudio Pannicelli mente at en særlig *pionerånd* skabt af ”fremadskuende og kreative personer” definerede områdets udvikling:

[...] der kunne gennemføres projekter, som formentlig aldrig ville kunne gennemføres i kommunerne. Jeg husker endda projekter man højlydt morede sig over, men de blev alligevel godkendt! Eksperimenterne indgik som en naturlig del af arbejdet. Det er nok i denne tidligste periode, at man grundlagde traditionen for at yde støtte til meget utraditionelle projekter og aktiviteter.¹¹²

Hvor strukturplanen var en formaliseret plan, godkendt af Høje Taastrup, Roskilde og Greve, var der også en mere uformel proces, skabt af individer der dannede særlige relationer og skabte en særlig energi – hvilket resulterede i et mulighedsrum, der ikke normalt var tilladt i traditionelle bureaukratiske kommunale beslutningsprocesser. Ifølge Pannicelli, var den særlige stemning afgørende for om man ville anlægge en dyrepark eller en vin-terrasse der samtidig skabte præcedens for utraditionelle og eksperimentelle

---

¹¹¹ Ibid., 33.

¹¹² Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år* /, 28.

løsninger eller idéer. Udover den særlige ånd, identificerer den Erik Juhl, i en artikel i Grønt Miljø hvordan samarbejdet omkring efterbehandlingen af de udgravede områder, var nøglen til at landskabet fik det udtryk den gjorde:

Vores fælles var at samarbejde, så vi begge fik noget ud af det. Grusentreprenørerne fik en billigere efterbehandling. Og vi fik nogle ting igennem som vi ellers ikke ville have fået. Jeg kunne f.eks. fortælle hvor overjorden skulle lægge så den ikke skulle flyttes igen under den senere efterbehandling. Sådan noget er der mange penge i når man graver 200.000 m³ grus op om året. Ved at samarbejde og lave fleksible byttehandler, får vi mere end vi har krav på.¹¹³

Samarbejdet som Juhl beskriver, inddrager og skaber delvise forbindelser. Strukturplanen dikterer et område med sammenhængende landskabsforandringer i forbindelse med en finansiel forsvarlighed, der producerer en relation mellem entreprenørernes aktivitet og Juhls landskabsetablering med fælles økonomisk motivation – det blev hverken dyrere for entreprenørerne eller Hedeland. Pioneråndens ideologi kommer også til udtryk da ånden fordrer en utraditionelle løsninger og at man derfor havde brug for overjorden til at være bestemte steder så de, med Pannicellis ord, ”utraditionelle projekter” kunne udføres. Økonomi, en kreativ bestyrelse og et ønske om at skabe en spektakulær kulturpark, er et udsagn om Hedelands etablering der skabes igennem heterogene assemblager, samlinger der former landskabet og som inddrager strukturplaner, retableringsforpligtigelser, samarbejde og personlige relationer. Hedeland er skabt igennem arbitrære og heterogene processer og landskabet blev udfoldet igennem en flerhed af ontologiske og infrastrukturelle projekter, der alle i deres relation dannede assemblager der kom til udtryk i deres konkrete udfoldelser.

Undergrunden

Hedelands udformning var både afhængig af strukturplanen, områdets udgravede tilstand men også af andre interne og eksterne dynamikker - KARAs bakker i det sydlige Hedeland var ikke nogen undtagelse, hvor undergrunden var en determinerende faktor.

---

¹¹³ Holgersen, “Landskabet efter gruset”, 16.

KARA (Kommunernes Affaldsbehandling i Roskilde Amt) var et fælleskommunalt renovationsselskab og den eneste kontrollerede og officielle losseplads i området og ”bakker” henviste til områdets kuperede terræn. Da området lå i øst, var det landskabsarkitekt Jørgen Vesterholt og hans tegnestue der havde til opgave at udforme landskabet.

Bakkeformationen var en konsekvens af hyppig affaldsdeponering, lovlige såvel som ulovlige, hvilket blev dokumenteret i en rapport foretaget af RUC. Den primære udfordring i området var således affald og forurening. Rapporten der behandlede geologiske forhold, kortlagde lossepladsaktiviteterne i området og pegede på, at særligt i KARAs bakker havde der været intensiv lossepladsaktivitet.¹¹⁴ Derudover pegede forskerne fra RUC på, at den generelle lossepladsaktivitet flere steder bestod af ukendt indhold og man derfor ikke vidste hvor meget farligt affald der var blevet henkastet i området. Desuden indeholdt de interimistiske lossepladser også affald, der på et tidligere tidspunkt end 1980 var anset som uproblematisk, men som man senere lovgav imod, hvilket igen pegede på en forurenede undergrund. Den generelle forurening blev først registreret i Hedeland efter 1974 og derfor vidste man ikke hvor affaldet kom fra eller hvornår det blev deponeret. Man kunne derefter kun registrere synlig forurening, fx metaltønder med ukendt indhold.¹¹⁵

Affaldet der nu var bakker, kunne potentielt lave perkolatdannelse, et begreb der betegner en proces hvor overfladevand, eksempelvis regnvand, siver igennem et forurenede jordlag og trækker forureningen med sig, på vej ned til grundvandet.¹¹⁶ Undergrunden i KARAs bakker kunne ved perkolatdannelse skabe gas og ekstreme pH-forhold, der ville få konsekvenser i form af permanent forurening.¹¹⁷ Problemer med uvisheden om forurening og afforgiftningsprocesser medførte at man forsøgte sig med biogasudvinding. Ved at dække områderne med 1 meter tykt moræneler, kunne man mindske risikoen for perkolatdannelse, da regnvandet ikke kunne trænge igennem, mens det samtidig var muligt at producere energi fordi leret ville fungere som en aflukkende membran og forhindre gasudslip, hvorefter man kunne

---

¹¹⁴ Bondesen og Schröder, *Hedeland, geologisk - geohydrologisk planlægningsgrundlag*, 44–45.

¹¹⁵ Ibid., 46; Rambøll & Hannemann, ”Undersøgelse af Mulige Kemikalieaffaldsdepoter i Hedeland. Hovedrapport”, 10.

¹¹⁶ ”Perkolat og gas ved deponering”.

¹¹⁷ Bondesen og Schröder, *Hedeland, geologisk - geohydrologisk planlægningsgrundlag*, 46.

omdanne metanen til biogas.¹¹⁸ I 1986 gjorde Jørgen Vesterholt status på biogasprojektet i Hedeland, hvor lossepladsbjerget var blevet afdækket og under udnyttelse til gasproduktion, og som blev beskrevet som et ”ganske rentabelt genbrugsprojekt.”¹¹⁹ Områdets forurenede undergrund skabte nye muligheder, de ukendte deponeringer samt en ikke-visuel trussel om grundvandsforurening iværksatte genanvendelige energiprojekter. Undergrunden blev overdækket med ler og en ny fortælling fra forurening til grøn energi, kunne opstå.

Affaldsaktiviteterne og forureningen blev approprieret til nye formål, æstetiske såvel som praktiske. Den store improviserede affaldsdeponering samt den kontrollerede losseplads (KARA) var hovedagent i at skabe områdets dynamiske form, men det var ikke kun tilstedeværelsen af en kommunal affaldsplads der havde betydning for områdets udseende. Syd for bakkerne fandtes en 15 meter høj dyng af gammelt industriaffald som gik under betegnelsen Gammel Losseplads (GLP).¹²⁰ Ifølge Jørgen Vesterholt skulle GLP indgå i en æstetisk sammenhæng med KARAs bakker der med

[...] en markant og rolig baggrund [...] harmonerer [...] med de store terrænformer ved KARAs bakker. Den landskabelige oplevelse veksler mellem åben højslette, bevoksede skråninger og slugtagtige forløb.¹²¹

Lossepladsbjerget, der ligeledes var en del af biogasprojektet, blev reanimeret så det kunne tjene som baggrundstæppe for en landskabsæstetisk oplevelse. Skraldets potentiale blev tilføjet en ekstra dimension udover det energimæssige – et smukt og dramatisk landskab. Selvom det umiddelbare sigte for Vesterholt var at skabe et formfuldendt landskab, var det ligeså vigtigt at områderne tjente praktiske mål, derfor mente man at bjerget kunne fungere som en lydaskærmning for støjintensive aktiviteter, som eksempelvis et køreteknisk anlæg og en motorcrossbane - begge aktiviteter der skulle ligge syd for GLP. Projekterne var skabt af hinandens gensidighed; den store vildt lavet af skrald betød at man havde muligheder for at lave larmende aktiviteter da den absorberede lyden, mens at

---

¹¹⁸ Jørgen Vesterholts Tegnestue, ”Vindinge syd Område 54, 61 og 69, Projekt 1, 1 og 8. Terrænregulering”, 1.

¹¹⁹ Vesterholt, ”Hedeland - Strukturplan og projekter”, 176.

¹²⁰ Jørgen Vesterholts Tegnestue, ”Vindinge syd Område 54, 61 og 69, Projekt 1, 1 og 8. Terrænregulering”, 1.

¹²¹ *Ibid.*, 14.

de larmende aktiviteter retfærdiggjorde affaldsbjergets vedvarende eksistens.¹²²

Fortællingen som Vesterholt forsøgte at skabe igennem de dramatiske landskaber, blev fortsat i udviklingsplanen fra 2017. Planen der på samme måde som den fra 1979, havde til formål at skabe en sammenhæng for fremtidig udvikling i Hedeland. I planen er det fremhævet at man vil forstærke historien om undergrunden og at den skal ses som rammen for en række fortællinger der skal skabes ved hjælp af landskabet.¹²³ Særligt var udgravningen af området og dens blotlagte undergrund sammen med landskabsetableringen, omtalt som det mest tydelige indgreb i Hedeland:

At grave begynder med, at man graver råjord op og samler det i en bunke. Der efterlades et hul. Det er denne handling og tanken om huller og bjerge – det der fjernes, og det der tilføjes - der er det hedelandske kulturlandskabs udtryk og form. Det er med dette greb Hedeland videreudvikles.¹²⁴

Undergrunden i 2017 var stadig central for udformningen af landskabet og skabte en fortælling om mennesket der kan bygge bjerge af huller. Men den nye strukturplan giver også udtryk for at man inddrager en del af industrihistorien, den om grusgravningen, og udelader historien om hvad hullerne bestod af og hvordan de var udformet. Det vekslende forhold mellem overgrund og undergrund der bytter plads, skaber huller og bjerge, er den fremtidige fortælling om fortidens Hedeland.

KARAs bakker bliver til en helhed der er konstitueret af dens dele, der hver især repræsenterer sin virkelighed. Landskabets undergrund og den forurening skabt i fortiden, samt den affald der gemmer sig under overfladen får en konkret virkelighed - de bliver til biogasindvending og et kuperet dramatisk terræn, de bliver til KARAs bakker. Rhizomets forgrener sig skaber forbindelser mellem undergrund og overgrund – fortid, nutid og fremtid alle er med til at transformere en forurenede losseplads til KARAs bakker, der bliver indlejret i et det rekreative område. Rhizomet består i en gensidighed i de heterogene forbindelser hvor Gammel Losseplads Bjerg giver mulighed for at etablere

---

¹²² Ibid., 2.

¹²³ SLA, "Hedeland Strukturplan 2017-2030", 20.

¹²⁴ Ibid.

Sjællandsringen mens Sjællandsringen legitimerer Lossepladsbjerget. På samme tid produceres biogas som sideeffekt. Der er ikke en monokausal årsagssammenhæng der kan forklare KARAs bakker, men sammenvævning af forurening, kortlægning, landskabsæstetik, lokale strukturplaner og projekter.

Landskabet

Landskabsforandringer var den primære *modus operandi* i transformationen af Hedeland fra dens industrielle ruiner til et rekreativt landskab. Men der skulle stadig tages hensyn til de eksisterende aktiviteter mens forandringen foregik. I indledningen til mikroplanen for Vindinge Syd der inkluderede KARAs bakker, står det klart at det rekreative landskab skal sameksistere med grusgravningen, mens man vil genanvende de materialer og former grusgravningen allerede havde lavet i landskabet.¹²⁵ Hensynet til KARA betød at man både skulle have samfundstjenestelige aktiviteter, mens man etablerede et rekreativt område, på en måde så der var plads til begge dele og så den ene del ikke blev mere dominerende end den anden.¹²⁶ Derfor var det hensigten at bruge og videreudvikle grave- og affaldsaktiviteterne til at skabe et indholds- og lærerigt landskab, der både kunne forene rekreation og landskabsudvikling. Vesterholts tegnestue, mente at terrænet indeholdt ekstraordinære muligheder og ville sigte efter at bevare det udtryk som industrialiseringen havde efterladt. Området skulle indrettes på sådan en måde, at det blev integreret spor af dansk industrihistorie.¹²⁷ Landskabet besad i sin ”rå” form, en dobbelthed; for mange et problematisk landskab, men for Vesterholt et terræn der med landskabsarkitektens hånd kunne transformeres til noget særligt værdifuldt:

Det kan være vanskeligt at skabe reel forståelse for at de forladte grusgrave har landskabelige kvaliteter og rummer enestående muligheder. Holdningen til landskabets værdi præges af, at jorden er færdigudnyttet og nu i mere end den forstand er et affaldslandskab [...] Mange steder får man noget overladt, som et

---

¹²⁵ Jørgen Vesterholts Tegnestue; I/S Hedeland, “Hedeland Vindinge syd”.

¹²⁶ Ibid., 1–2.

¹²⁷ Jørgen Vesterholts Tegnestue; I/S Hedeland, “Hedeland Vindinge syd”.

minimum af pleje kan blive til værdifulde landskaber med en rigdom af oplevelser.¹²⁸

Vesterholts vision kommer til udtryk som et muligheds landskab, hvor affald og øde grusgrave ikke er udtryk for noget negativt. Tværtimod fordrer det ødelagte landskab inspiration og en unik chance for at skabe noget radikalt anderledes, med et minimum af intervention. Monotonien var den største udfordring syd for Vindinge ifølge Vesterholt.¹²⁹ De gentagende former og udtryk kunne gøre det svært for mennesker at orientere sig i det ensartede landskab og det var landskabsarkitektens opgave at forme området så brugere kunne finde rundt i, hvad der ellers kunne forekomme som en labyrint.¹³⁰ Udsagnet viser hvordan en arkitekts ideologiske visioner og personlige stil var afgørende for hvordan landskaberne blev til i Hedeland. Genanvendelse og sameksistens var også centrale for Vesterholts tegnestue. Tegnestuen mente at KARAs bakker var en særlig udfordring, hvor man ved hjælp af genanvendelse af de eksisterende landskabsformationer kunne skabe et terræn med en flerhed af formål, således at det både kunne indeholde grusgrave, lossepladser og rekreative aktiviteter på samme tid.¹³¹

For at skabe det idylliske landskab som Hedeland betød det at man stadig måtte forholde sig til den eksisterende lossepladsaktivitet. Det var en udfordring at tænke forandring og fristed ind i et landskab skabt af affald og ødelæggelse hvilket fordrede Vesterholt til at foreslå at forebygge og reducere de negative påvirkninger lossepladsdriften medførte så gñindningsløst som muligt.¹³² Støv- og lugtgener samt et skæmmende udseende skulle sameksistere med det rekreative landskab. KARAs aktiviteter skulle ikke forhindre formationen af et rekreativt landskab, men snarere inkorporeres som en del af det rekreative landskab, da man regnede med at en kontinuerlig tilførsel af affald og bjergene vil være halvt opfyldt i 1985 og stå færdig i 1990 hvor man derefter vil retablere og

---

¹²⁸ Ibid., 14.

¹²⁹ Ibid., 15.

¹³⁰ Ibid., 14–15.

¹³¹ Jørgen Vesterholts Tegnestue, "Vindinge syd Område 77 og 69, Projekt 1 og 7: KARAs bakker Etape I og II", 1.

¹³² Jørgen Vesterholts Tegnestue; I/S Hedeland, "Hedeland Vindinge syd", 25.

tilplante affaldsdepoterne for kunne integrere affaldet i omgivelserne.¹³³

Men planlægninger og deres udformninger sker sjældent uden forandring, og vi kan se på de følgende lodfotos hvordan landskabstransformationen breder sig som et rhizome der forgrener sig. Området skifter fra landskab under fuld udgravning, til naturer der bryder frem mens graveaktiviteten og deponiet langsomt aftager¹³⁴.

Figur 2: 1980. KARAs bakker befinder sig i nederste del af billedet. Man kan på billedet ane Gammel Losseplads der skal blive til en støjvold. Området er stadig under massiv udgravning og flere områder er ikke retableret. (Foto: Geoplan og Det Kgl. Bibliotek, Luftfotosamlingen)

¹³³ Jørgen Vesterholts Tegnestue, "Vindinge syd Område 77 og 69, Projekt 1 og 7: KARAs bakker Etape I og II", 8.

¹³⁴ Den gule markering henviser til tekstbeskrivelsen.

Figur 3: 1983. Området er udvidet og man ser stadig en del lossepladsaktivitet ved KARAs bakker, samt det Gamle Lossepladsbjerg. Etableringen af køreteknisk anlæg er endnu ikke påbegyndt. Men man kan se midtfor venstre side en række bakker, som senere bliver til en motorcrossbane. (Foto: Scankort og Det Kgl. Bibliotek, Luftfotosamlingen)

Figur 4: 1986. De første store støjintensive aktiviteter tager form. Køreteknisk anlæg er markant, mens der syd for anlægget er motorcrossbaner. Udgravningen og lossepladsdriften står stadig på, mens få områder, særligt i den nordlige del. Der er også skabt kunstige søer af overfladevand, fra de stejle skrænter. I området syd for søerne, er begyndt at gro vegetation. (Foto: RAF og Det Kgl. Bibliotek, Luftfotosamlingen)

Figur 5: 1990. Området er fotograferet tættere på, og fremstår som en mere homogen størrelse, mens at KARAs aktiviteter mindskes og deponiet er begyndt at blive tilgroet (område markeret med rødt). Afgrænsninger i landskabet fremstår tydeligere men samtidig er der et stadig samlende udtryk. (Foto: Scankort og Det Kgl. Bibliotek, Luftfotosamlingen)

Figur 6: 1999. Man havde forestillet sig at udgravningen og KARAs aktiviteter ville ophøre omkring 1990, hvorefter at man kunne påbegynde en retablering. Men som billedet viser er KARA stadig i gang med omfattende affaldsvirksomhed, mens Mindstrupgårds Grusgrav er i regression og en klar begyndende integrering i området er påbegyndt. (Foto: Geoplan og Det Kgl. Bibliotek, Luftfotosamlingen)

Figur 7: 2009. KARAs bakker er langsomt integreret og man kan se de dalstrøg i landskabet og den natursti som løber igennem området. KARA, der på det tidspunkt hedder KARA/NOVAREN, har fortsat aktiviteter i området. (Foto: Scankort og Det Kgl. Bibliotek, Luftfotosamlingen)

Som billederne illustrerer, gennemgår området syd for Vindinge en transformation hvor man etapevis etablerede større anlæg som Sjællandsringen og motorcrossbane, men også hvordan man skabte arealer med bevoksning af forskellig art. Samtidig illustrerer billederne hvordan affaldsdeponering, grusgravsindustri og et rekreativt landskab eksisterer side om side med hinanden. Det er et rhizome af forbindelser i landskabet bestående af heterogene aktiviteter og relationer. Den rekreative naturpark ligger side om side med affaldsdepotet og udgravningerne der er sammenfiltret i hinanden.

Som afsnittet belyser, består landskabet og dets udvikling af fraktale virkeligheder der laver forbindelser. Mikrostrukturplanen betyder at man forsøger at skabe et område, hvor deres dele, det rekreative kulturlandskab og industriel aktivitet er i berøring med hinanden og skaber en helhed – en virkelighed. Samtidig er Vesterholt også nødt til at

forholde sig til de to umiddelbare heterogene entiteter – industri og landskab - der primært konstituerer KARAs bakker – et område med lossepladser, naturområder og knallertbaner. Vesterholts visionære plan for området kom ikke ud af ingenting, det var ikke en ren abstraktion eller fantasi, men formet af det eksisterende ødelagte landskab og industrielle aktiviteter. Skiftet imellem de to dimensioner, hvor planlægning om forandring af ødemark til værdifuldt terræn bliver til dels udformet på grund af en genanvendelse af eksisterende landskabsformer.

De lodfotos der er anvendt i afsnittet, illustrerer hvordan landskabet igennem 30 år forandrer sig. Der er ikke tale om en ensidig homogen udvikling hvor naturen rykker frem og blomstrer mens grusgravningen og lossepladsdriften mindskes, snarere er der tale om knopskydninger og landskabsformationer der er viklet ind i hinanden. Et gennemgående helt fundamentalt argument er, at industrien ikke *ikke* er Hedeland, men at industrien også er Hedeland og arbejder i landskabet – former og formes af landskabet og omgivelserne. På den måde skal fotografierne supplere de skriftlige kilder; at industrien, både lossepladsaktiviteten og grusgravningen, arbejder med, former – og ultimativt - *er* landskabet. De arbejder i fraktale delvise virkeligheder, i den forstand at de forbindes, påvirker og medvirker til planlægning samt forandrer planlægningen.

Med andre ord, så er der ikke én enkelt måde som Hedeland er på, og som ved Jørgen Vesterholts visioner, så er overgangen fra plan og idé ikke gnidningsfri og lader sig manifestere uden videre – der er ikke tale om en jævn overgang eller en identisk kopi. Tværtimod er der tale om en række delplaner og delvirkeligheder som alle er medvirkende til at udforme det område, som bliver til KARAs bakker.

Luftrummet

En anden faktor for udformningen af KARAs bakker, var den stigende lufttrafik. I 1973, året før den første rapport om Hedeland udkom, blev Københavns Lufthaven Roskilde taget i brug. Man mente at i 1980 ville lufthavnen kunne modtage en stor del af den lettere lufttrafik, hvilket ville sige at man på daværende tidspunkt kunne afvikle 150.000 fly og i 1985 regnede man med at kunne modtage 200.000 om året, hvilket var mætningspunktet.¹³⁵ Larmen fra flytrafik betød at den

---

¹³⁵ Grusgravsudvalget, "Hedeland", 20.

sydligste del af Hedeland lå en konsekvenszone hvilket påvirkede planlægningen af området. Støjforureningen medførte for det første at man ifølge dansk lovgivning ikke måtte bygge boliger i området, og for det andet medførte det så at man kunne etablere andre støjende og intensive aktiviteter og anlæg - attraktioner som andre parker i Hovedstadsområdet ikke umiddelbart havde mulighed for.¹³⁶ Støjen fra flyene skabte rum for aktiviteter i området.

Udover støj, var indflyvningsforholdene determinerende for områdets udvikling. I en rapport om sikker indflyvning satte man en højdegrænse på henholdsvis 70 og 81 meter over dansk normalnul (DNN),¹³⁷ hvilket betød at lossepladsbjergene ikke måtte overstige de fastsatte grænser i højden. Udfordringen for Vesterholts tegnestue bestod i at KARA, ikke havde tænkt sig at holde tilbage med at opfylde skraldebjergene til maksimal kote, hvilket betød at der ikke kunne plantes top på bjergene, fordi at affaldsbyrget så ville nå over de maksimale 81 meter. Derfor søgte man at tilpasse landskabet efter KARAs og Luftfartsdirektoratets anvisninger:

Som følge af disse krav er det valgt at lade bakkerne fremstå som kullede højdeplateauer med kraftig træbevoksning på skråningerne, alt under hensyn til den landskabelige virkning udadtil imod omgivelserne og indadtil mod dalforløbene.¹³⁸

En rapport, en lovgivning, indflyvning, KARAs planer samt beplantning var sammenvævede i landskabet, hvor selv ikke Vesterholts visionære landskabsplanlægning kan forhindre forkullede plateauer og man måtte arbejde sig udenom beplantning på toppen, ved hjælp af anden bevoksning. Fra bakkernes skråninger til dalens snoede veje, var infrastrukturelle anliggende som højspændingsledninger også noget der prægede området. Igennem hele terrænet var der planlagt en højspændingsledning i et 20 meter bredt bælte hvilket betød at der var en strækning under ledningerne, hvor at der ikke måtte plantes noget.¹³⁹ Således opstod der en ledningskorridor igennem landskabet og den ”dal” der var skabt af affaldsbjergene. Man søgte derfor at plante

---

¹³⁶ Ibid., 30–31.

¹³⁷ DNN var en målestok der tog udgangspunkt i afstanden over havoverfladens gennemsnitlige danske niveau.

¹³⁸ Jørgen Vesterholts Tegnestue, ”Vindinge syd Område 77 og 69, Projekt 1 og 7: KARAs bakker Etape I og II”, 5.

¹³⁹ Ibid., 4.

laverestående planter for at bryde naturen, men ikke desto mindre blev ledningsnetværket en faktor man er nødt til at forholde sig til.¹⁴⁰ Det var ikke blot delelementer som opstod i landskabet, det var delelementer som skabte landskabet.

Kapitlet argumenterer at KARAs bakker blev til gennem en assemblage af indre og ydre faktorer, der opstod momentært og var forhold der udgjorde landskabet. For det første inddrage Hedeland forskellige projekter og aktører og landskabet blev til igennem strukturplaner, karismatiske personer og personlige relationer, samt gensidige forhandlinger med entreprenører. Disse forhold var med til at præge alle områder, hvor KARAs bakker ikke var nogen undtagelse. Området syd for Vindinge, var samtidig præget af sine egne interne dynamikker, hvilket fordrede et landskab der bestod mestendels af affald. Affaldet blev til bakker og naturer brød frem i støvet fra affaldsbilerne. Undergrunden og dens forurening blev dermed set som muligheder for at skabe dramatiske landskabsformer og grøn energi.

Der opstod en særlig synergi mellem landskaberne og aktiviteterne. Et lossepladsbjerg gav anledning til en motorcrossbane og et køreteknisk anlæg, alt imens man forsøgte at skabe naturæstetiske oplevelser. Lufthavnen og den tilhørende lufttrafik skabte et fladt terræn imellem bakkedragene, hvilket forstærkede udtrykket i dalene, og småbakkerne blev afløst af markante bakker som tilføjede landskabsrummet en kraftig accent og gav mulighed for udsigt over omgivelserne. Det skulle virke som baggrund for omgivelserne og være rumdannende. Samtidig skulle de høje (skralde)bjergformationer fungere som en lyddæmper for flystøjen fra lufthavnen og den motorstøj der kom fra motorcrossbanen og det påtænkte køretekniske anlæg, der skulle placeres syd for lossepladsbjerget.¹⁴¹ Rhizomet formede heterogene forbindelser, for eksempel som det bemærkelsesværdige forhold mellem KARA, lovgivning, elektricitet, støjforurening, Roskilde Lufthavn, landskabsarkitekter, natur osv. Som illustreret ved de visuelle kilder er KARAs bakker et område der igennem 40 år er fuld af aktivitet hvor landskabet hele tiden er i udvikling og som et rodet der forgrener sig til andre områder.

---

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid., 9.

Kapitel III - Uventede Møder

Formålet med dette afsnit er at undersøge naturbegrebet i Hedeland – hvordan man forsøger at kategorisere natur(er) og samtidig hvordan naturer vokser vildt og ikke lader sig indfange. Igennem begrebet *naturkultur* argumenterer jeg for at Hedeland kan anskues som en ”naturkultur-park”, hvor naturer både gennemtrænger og definerer parken, men også parken gennemtrænger og definerer naturerne. Til sidst vil jeg igennem begrebet palimpsest, vise hvordan naturer på trods af deres udviskede tilstand stadig er figurerer som silhuetter i landskabet.

Natur i bevægelse

En af Hedelands største udfordringer var at finde natur i de industrielle ruiner. Men udsagnet om natur som noget der findes *derude* og som kan afdækkes, er, som introduceret tidligere i forskningsoversigten, problematisk for Donna Haraway. Hun mener at natur både er *topos*, og *tropos*. Med *topos*, mener hun ikke et fysisk sted, men et fælles rum hvor interaktioner og forhandlinger opstår - en sfære der inddrager menneskelige såvel som ikke-menneskelige aktører hvis møder, besidder et forandringspotentiale. Natur som *trope* betyder ifølge Haraway at artikulationer skaber verdener, de bestemmer hvordan vi opfatter og interagerer med natur.¹⁴² Med afsæt i neologismen naturkultur, *natureculture*, afviser hun opdelingen mellem natur og kultur, og argumenterer i stedet for en sammenfiltrering af natur og kultur igennem semiotiske og materielle praksisser; at både natur og kultur består af diskursive formationer, men også er situeret i handlinger.¹⁴³ Haraway peger på at ligesom kultur er natur ikke nogen statisk entitet, begge indgår i et dynamisk konstituerende forhold, der er en kontinuerlig ”knude i bevægelse”.¹⁴⁴

En flerhed af landskaber i landskabet

Fra Hedelands begyndelse var det hensigten at området skulle være et kulturlandskab - en rekreativ park der understøttede fremtidige behov for fritidsaktiviteter.

I den første rapport fra 1974 skulle området indgå i en større regionalplan der søgte at etablere flere fritids- og

---

¹⁴² Haraway, *The Haraway reader*, 64–65.

¹⁴³ Haraway, *Manifestly Haraway*.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 103–4.

friluftsområder til et underforsynet ”skovfattigt” Vestegn. En anden hovedmålssætning var at transformationen eksplicit tilsigtede at omdanne en grusgrav til et *rekreativt* område.¹⁴⁵ Hedeland balancerede på linjen mellem et rekreativt fritidsområde, hvor menneskelige aktiviteter var prioriteret, mens man på den anden side begrundede Hedelands eksistens med en mangel på grønne områder. Historikerne Eva Tønnesen og Jeppe Tønsberg peger på det paradoksale i, at Københavns Vestegn skulle mangle skove da Vestskoven og mange andre skovområder allerede blev etableret i 1960'erne. Derudover mener de at Hedelands kalkholdige jord, slet ikke egnede sig til skovbeplantning.¹⁴⁶

En af årsagerne til det dobbelte formål i at være et grønt område og en kulturpark, var at man ville adskille sig fra andre nærliggende naturområder. Hedelands størrelse og placering fordrede en sammenligning med bl.a. St. Dyrehave, hvilket skabte et ønske om en rekreativ standard på højde med andre naturparker. Man kunne tilmed tilbyde et unikt landskab samt assistere den stigende befolkningstilvæksts ønske om flere rekreative områder.¹⁴⁷ Ifølge strukturrapporten fra 1979, ville Hedeland kunne give plads til aktiviteter som ikke fandtes andre steder i naturlandskabet, på grund af dets unikke terræn og særlige karaktertræk - altså på grund af grusgravens udformning af landskabet.¹⁴⁸ Hedeland forsøgte at adskille sig fra en normal opfattelse af, hvad et friluftsområde var eller hvad et kulturlandskab skulle være, området var tiltænkt som nyt og anderledes.

Hedeland er et eksempel på et område hvor landskabet blev italesat igennem flydende definitioner. Tønnesen og Tønsberg vurderer at man i højere grad sigtede efter et kulturlandskab end et naturgenopretningsprojekt.¹⁴⁹ Ifølge bestyrelsesmedlemmet Claudio Pannicelli, opstod der en særlig problematik fordi man ville skabe et attraktivt åbent kulturlandskab, der besad en homogenitet som samtidigt kunne bruges til forskellige aktiviteter. På trods af kulturlandskabets umiddelbare formål, ville man stadig forsøge at skabe et natur- og kulturområde der blev ekstensivt

---

¹⁴⁵ Grusgravsudvalget, “Hedeland”, 4; *ibid.*, 7; *ibid.*, 26.

¹⁴⁶ Tønnesen, Tønsberg, og Hovedstadsområdet Kulturhistoriske Arkiver, *Hedeland Naturpark*, 11.

¹⁴⁷ Grusgravsudvalget, “Hedeland”, 8.

¹⁴⁸ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnestue, *Hedeland, strukturplan*, 4.

¹⁴⁹ Tønnesen, Tønsberg, og Hovedstadsområdet Kulturhistoriske Arkiver, *Hedeland Naturpark*, 12.

udnyttet.¹⁵⁰ De umiddelbare modsætningsfyldte landskabelige definitioner blev forhandlet igennem en adskillelse af natur- og kulturoplevelser og skabte en topografisk taksonomi. Det var hensigten at grusgravsområdet være et fritids- og kulturlandskab, da terrænet egnede sig mere til planlagte og anlægskrævende fritidsinteresser end de rent naturæstetiske.¹⁵¹ Parkens formål bestemte en særlig trope der hang sammen med *topos*, hvilket resulterede i en beplantning der støttede op om fritidslandskabet og skabte en rummelig effekt.¹⁵² Tropen skabte et bestemt landskabeligt udtryk og definerede topografien som en kulturpark og naturen blev etableret igennem definitionen og forestillingen af parken som et rekreativt område.

Landskabet var det der definerede Hedeland *par excellence*, men samtidigt var det i konstant forandring. I udviklingsplanen fra 2017 blev Hedeland indskrevet i et nyt narrativ, hvor områderne i parken gives ny topografisk identitet og omdøbes til Sletten, Ødemarken og Hedebjergene, så de resonerer med naturerne. Hvert område betyder en gensidig virkning mellem natur og topografi; naturen og landskabet skal i fællesskab definere områdets egenskaber.¹⁵³ De nye topografiske forståelser er en sammenkobling af elementer, der ikke længere er adskilt, men i højere grad skaber sameksistens, aktivitet er landskab og landskab er natur.¹⁵⁴

Landskabsbeskrivelserne, det der omtales som ”nye landskabsforståelser”,¹⁵⁵ er et udsagn om at udjævne eksisterende hierarkiske definitioner mellem natur og kultur. Hedeland er i udviklingsplanen for 2017 stadig et kulturlandskab og det er den menneskeskabte natur, der er fundamentet for selve oplevelsen af landskabet, men natur og kultur er i stadig og mere eksplicit grad sammenviklede, så natur og menneskelige aktiviteter udgør en central del af landskabet.¹⁵⁶

Den flerhed af samtidige men forskellige topografier, er en måde at udføre landskabet på. Det er ikke konflikterende og modsætningsfyldt, men snarere at Hedeland bliver skabt i den relation og definition den opstår i; Hedeland er et natur- og

---

¹⁵⁰ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år /*, 29.

¹⁵¹ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 26.

¹⁵² *Ibid.*, 34–35.

¹⁵³ SLA, ”Hedeland Strukturplan 2017-2030”, 26.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 20.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*, 6.

friluftsområde når den skal passe ind i den overordnede grønne regionsplan, Hedeland er et kulturlandskab når den skal efterkomme en stigende efterspørgsel på adspredelser og Hedeland er et særligt og unikt område, når den adskiller sig fra andre parker.

I starten var Hedeland stadig defineret igennem et landskabshierarki, hvor man mente at man i højere grad var en kulturpark, end en naturpark. Igennem hierarkiet forsøgte man at adskille natur fra kultur. Landskabsdefinitionerne forsøger at gøre hierarkiet mere egalt i udviklingsplanen fra 2017. Hvor naturforståelserne i første ombæring er sammenviklet med landskaberne, og hvor man i højere grad ser en sammenblanding af natur og kultur, er der et stærkere fokus på, hvordan naturen kan skabe andre typer af landskaber. Derfor undslap Hedeland en enfoldig definition og forskellige topografier sameksisterede, hvor landskabskategorierne ikke udelukkede, men var vævet ind i hinanden.

Når naturer bryder frem

Naturen i Hedeland blev i begyndelsen konceptualiseret på baggrund af områdets tilstand som en industriel ruin. I en rapport fra RUC der omhandler geologiske forhold, mente man at indgrebet som grusgravningen havde forvoldt i landskabet, var vidtrækkende og dybdegående.¹⁵⁷ Rapporten pegede på, at en ny geologi var opstået som resultat af menneskelige aktiviteter, fordi størstedelen af de postglaciale forekomster i undergrunden var væk og de efterladte områders tilstand primært var en effekt af den generelle udnyttelse.¹⁵⁸ De retablerede jordmasser betød derfor at man havde skabt en helt ny geologi som stod i kontrast til ”naturlige” geologiske formationer hvilket ikke var nogen overraskelse, udgravningens skala taget i betragtning.¹⁵⁹ Industrialiseringen havde skabt en passage for at menneskelig agens indtrådte på en skala, der kunne sammenlignes med geologisk sedimentering - grusgravningen havde skabt en hidtil uset natur.

Den menneskeskabte ”nye” natur er et gennemgående tema i en række rapporter, som denne overordnede status fra 1974 er et eksempel på:

---

¹⁵⁷ Bondesen og Schröder, *Hedeland, geologisk - geohydrologisk planlægningsgrundlag*, 41–42.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ *Ibid.*, 42.

Grusgravningen i Hedeland er et af de mest omfattende indgreb, der er foretaget i det danske landskab, og det område, der til sin tid efterlades, er kunstigt, men det giver fra et biologisk synspunkt rige og særprægede muligheder. En række arter af planter og dyr vi som følge af gravningen få livsmuligheder i området, som de tidligere [...] arealer slet ikke kunne byde på. Udgravningerne må derfor betragtes som et biologisk værdifuldt nyt element [...].¹⁶⁰

Citatet fra Det Statslige Grusgravudvalg, viser at de alsidige og paradoksale forhold som grusgravene havde skabt, var særligt fremtrædende i beskrivelsen af naturmæssige værdier i rapporten. Både i den geologiske rapport og i Grusgravsudvalgets rapport er der en skarp opdeling mellem natur og kultur, hvor menneskets handlinger skaber en ny kunstig form for natur – med andre ord, er det ikke natur som tidligere, men natur som er blevet til i udgravningen af landskabet. Ruinens natur opstod i en assemblage af industriel kapitalisme og massiv udgravning af område, der skabte utilsigtede livsbetingelser for forskellige arter. Den nye form for natur indtraf i de ellers ufrugtbare landskaber og på trods af indgrebenes karakter og dens medførte kunstighed, betød det en indvandring af en række af interessante økologier, særligt ud fra biologiske og zoologiske nomenklaturer.

Hedeland afgrænser et klart skel mellem den eksisterende utilsigtede og industrielle natur i grugravene og den fremtidige menneskeskabte *rigtige* natur. De industrielle ruiner i 1974, er beskrevet som et større økosystem, hvor sammenhængen mellem de hårde forhold som et dårlig humusindhold og store temperaturudsving på grund af blotlagt jordoverflade betinger et rigt insektliv.¹⁶¹ Der var allerede fundet flere arter som havde gjort grusgravens golde landskab til sit hjem. De stejle vægge uden beplantning på skråningerne skabte ideelle yngle- og fourageringsmuligheder for flere forskellige insektarter. Øverst i grusgravens brinker havde flere småfugle gravet redegange, hvor man mente at dette kun var starten på et rigt og divers naturliv og at der senere i etableringen af Hedeland ville få en større indvandring af det åbne lands dyr.¹⁶² I de søer hvor udgravningen havde nået grundvandspejlet, opstod der artsrefugier, som blev vurderet til at være af særlig biologisk og zoologisk interesse.¹⁶³ En yderligere anlægning af forskellige

---

¹⁶⁰ Grusgravsudvalget, "Hedeland", 35.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid., 35–36.

¹⁶³ Ibid., 36.

vandhuller ville tiltrække og stimulere mere af den vilde natur på så de bidrog til området biologiske variation og oplevelsesværdi.¹⁶⁴ ”Rigtig” natur var en forlængelse af industriens ødelæggelse og skulle skabes ved at anlægge søer og etablere brinker. Det, på trods af at særlige naturværdier allerede var indtruffet.

Grusgravningen og det kuperede terræn, var selve forudsætningen for at lave den nye natur. Vi ser her hvordan forskellige former for naturer er i spil. Natur opstår i relationen – der er forskellige måder at gøre natur på. Natur i Hedeland bliver konstant skabt og genskabt; den både er, og bebor grusgravenes banker, som vild flora og fauna på skråninger og i næringsfattig jord, men også som en forlængelse af industriel aktivitet. Grusgravsudvalget havde svært ved at identificere en *ægte* form for natur i de gamle grusgrave, den skulle opfindes.

Udvalget og landskabsarkitekterne mente at man kunne skabe bedre økologier i de industrielle ruiner end i de eksisterende former for natur. En måde det kom til udtryk på, var ved at sigte efter beplantninger, der stod relation med de enkelte områders forhold og den tilsigtede landskabseffekt. I Stærkende Vest opererede man fx med naturplanlægning igennem begreber og praksisser som forbedring af jordbundsforhold, danske ”robuste” flora og en natur der havde en særegen ”skovkarakter” - alle forhold der determinerende plantevalget.¹⁶⁵ Landskabet skulle opfindes til Hedeland, det var i starten anset for værdiløst i forhold til den ønskede natur, og derfor forsøgte man at skabe den korrekte landskabsøkologi igennem jordforbedringer og tilpasning.

En anden måde at skabe ”bedre” former for natur, var ved at gøre naturen som et videnskabeligt objekt. Igennem en række dokumenterede forsøg, blev dele af Hedeland et biologisk naturlaboratorium. I Strukturplanen fra 1979 blev der fremsat en plan for beplantning og naturregulering, der afhang af jordbunden, vand og drænforhold samt eventuel kultivering af væksterne.¹⁶⁶ Derfor var den overordnede naturpolitik jordforbedring i form af importering af muld men også andre fremgangsmåder som kompost, træspåner og slam.¹⁶⁷

---

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ ”Stærkende Vest – Område 59 og 62: Projekt 1 – Beplantning og stianlæg på golfområdet”.

¹⁶⁶ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnestue, *Hedeland, strukturplan*, 20.

¹⁶⁷ Ibid.

Landskabsarkitekten Peter Juhl skriver i festskriftet for Hedeland 25 år, at grusgravene var en mulighed for at undersøge hvordan træer og planter reagerede på den kalkede jord, hvilke der overlevede og hvilke der ikke gjorde og derfor etablerede Hedeland et plantelaboratorie i form af et grusgravsarboret – en samling af træer, samt et grusgravspomet – en samling af frugttræer, som forsøgsstation.¹⁶⁸ Men uden for de plantelaboratoriets rammer, opstod uventede møder i landskabet. Blandt andet fandt man at pilarten *Salix Viminalis*, båndpilen, var særligt tilpasset til grusgravens overflade og spredte sig igennem selvsåning, der blot var én af mange vækster der trivedes uden menneskelig interaktion eller naturforbedring.¹⁶⁹ Bo Brix, tidligere kontorchef i Miljøministeriet fortæller at Hedelands mange eksperimenter med forskellige former for natur, skabte både gode forhold for eksisterende natur, men særligt var grusgravene idéelle for naturlig indvandring eller foryngelse - Hedeland var et sandt naturpionerarbejde.¹⁷⁰ Hedens folk, fortsætter Brix, skabte et monokulturelt landbrugsland, Hedeland genskabte ”en lille naturoase med gode aktivitetsmuligheder for de besøgende.”¹⁷¹

Hedelands skift i natursyn- og pleje, fordrede en vildere natur end først intenderet. Erik Juhl fortæller i 2014 om en biodiversitet på mere end 350 vilde blomsterarter herunder seks sjældne og sårbare orkidéarter.¹⁷² Artsmangfoldigheden opstod igennem mangeartede processer, blandt andet fordi man importerede muld udefra der indeholdte større frøpuljer, selv er Juhl primært fortæller for udsåning i den kalkrige råjord.¹⁷³ Desuden mindedes den tidligere direktør at overordnet set, var Hedelands udvikling præget af flere faktorer, men de største landskabsforandringer bestod i en ændring af synet på naturplanlægning.¹⁷⁴ Det ødelagte landskab havde med sine bare overflader, skabt gunstige forhold for vilde og sjældne arter. Et skift i Hedelands naturplanlægning fra en paternalistisk naturpleje til en autonom vild naturpolitik, var helt centralt for Hedelands design. Men forholdene blev ikke kun skabt ved at lade stå til, interaktion og forsøg, import af muldjord etc. har alle bidraget

---

¹⁶⁸ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år /*, 30.

¹⁶⁹ Nørgård og Nørgård, Ole, “Hedeland - Hedehusene vest”, 6.

¹⁷⁰ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år /*, 34.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Holgersen, “Landskabet efter gruset”, 16.

¹⁷³ Ibid., 34.

¹⁷⁴ Ibid., 16.

til unikke økologiske forhold. Det er således ikke natur uden mennesket der er grundlaget for et område med høj biodiversitet, men mennesket *som natur* og medaktør, der har medskabt forholdene.

Som afsnittet viser, er natur både forestillet men også gjort forskelligt. Der er en diskrepans mellem ny og gammel natur, ægte og kunstig, vild og kontrolleret. Natur forsøges at blive optimeret bl.a. ved en videnskabeliggørelse og kommer til udtryk i de mange forsøg på at manipulere økosystemers forhold. Plantelaboratoriet prøver at udvikle naturer bl.a. igennem jordbundsforbedringer og kategoriseringer såsom ”skovkarakter” er en forlængelse af Hedelands naturpolitik i.e. en måde at skabe naturforhold der skulle indgå i det fremtidige Hedeland, en praksis som opstod i fællesskab med konceptualiseringen af parken. Vi ser også ved Juhls udsagn, at biodiversitet bliver til igennem en forskellige faktorer, tilsigtede såvel som utilsigtede. Derudover viser Juhl hvordan landskabsforandringer og naturplanlægning er sammenfiltrede kategorier, hvis den ene ændres, ændres den anden ligeledes.

Naturkultur-park Hedeland

Foruden de mangefacetterede landskaber og naturers manifestationer, er Hedeland også et eksempel på en forandring i begrebsliggørelsen af natur. Ifølge rapporten fra 1974, var det åbne land og dens natur præget af to primære former for natur; skoven og landbruget. Men i løbet af det 20. århundrede var større og større arealer tilegnet, planlagt og brugt til fritids- og friluftsliv.¹⁷⁵ Der foregik en uartikuleret rekonfiguration i måden man forstod natur på; natur blev transformeret til en anden type ressource, ikke længere materiel i form af agerjord eller grusudvinding, men immateriel og flydende i form af aktivitet og rekreation. De naturområder der lå omkring Hedeland havde ifølge grugravsudvalgets rapport ”absolutte naturværdier”, mens Hedeland skulle give plads til ”planlagte og anlægskrævende aktiviteter der vil kunne tilfredsstille behov for udøvelse, også af andre end de rent naturæstetiske.”¹⁷⁶ Begrebsliggørelsen af natur i Hedeland italesætter natur som åndeligt produkt i form af oplevelser, men tilføjer en ekstra dimension til natur. Natur kunne nu være noget man skulle værne om igennem skabte naturer og som kunne sameksistere med rekreative aktiviteter.

---

¹⁷⁵ Grusgravsudvalget, “Hedeland”, 34.

¹⁷⁶ Ibid., 26.

Natur og landskaber er assemblager, hvis dele skaber helhed. Et eksempel på stykker der skaber helheder, ses ved de beplantningsdiagrammer man foreslog Hedelandsrapporten fra 1974. Man ville anvende en zonedragning i området, så naturen passede til de aktiviteter der foregik, og så man ikke skabte konflikter imellem de borgere der brugte landskabet, samtidig med at hovedparten af arealet skulle friholdes fra nedslidning i form af intens menneskelig brug.¹⁷⁷ Naturen i Hedeland besad derfor en dobbelthed, da den på den ene side skulle den fremstå som et uberørt ”naturligt” landskab med unikke friluftsoplevelser, og på den anden side var der planlagt at lave et landskab der opfordrede til aktiviteter der ”sled” på naturen.

Zonering skulle ifølge Vesterholts Tegnesteue, skabe sammenhæng imellem de forskellige områder, således at de havde en naturlig naturovergang fra det ene område til det andet, en slette skulle fx danne overgang til det omgivende uberørte landskab.¹⁷⁸ Zonerne var måder at opdele de forskellige landskabs- og naturregimer ind på, således at naturen passede til det tilsigtede landskab. En zoneinddeling ville både bevare naturmiljøet i et område, sådan at den forblev uberørt, mens at den andre steder ville skabe områder der tiltrak naturinteresserede og udflugtssøgende.¹⁷⁹ Derfor skulle natur visse steder, skabe rammer for oplevelsen af området – den skulle assistere aktivitet, fremhæve visse rum mens den skulle skjule andre elementer. For eksempel ville man plante stormfast vegetation mod vest der skulle danne ly for vinden, og man mente at en vegetation som egetræet var ”lys” og ”venlig” og at den egnede sig til at skabe rammer om aktiviteter der var stilfærdige og krævede meget plads.¹⁸⁰

En anden funktion som natur havde, var ifølge strukturplanen at beplantningen var afgørende for at kunne sikre en overordnet helhed.”¹⁸¹ Helheden kunne bidrage til diversitet, da bestemte vegetationsformer var en afgørende faktor for at mennesker kunne identificere områderne, ved forskellige økologier; at dalstrøg, fællede og sletter hurtigt blev genkendt ved hjælp af den etablerede natur. Naturen

---

¹⁷⁷ Ibid., 34.

¹⁷⁸ Jørgen Vesterholts Tegnesteue, ”Hedeland Idéskitse”, 3.

¹⁷⁹ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnesteue, *Hedeland, strukturplan*, 36.

¹⁸⁰ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 34.

¹⁸¹ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnesteue, *Hedeland, strukturplan*, 19.

skulle fungere som kulturlandskabets infrastruktur og sørge for at de besøgende kunne orientere sig.¹⁸²

Hedelands natur var et fleksibelt og flydende begreb som kunne instrumentaliseres på en række forskellige måder. For eksempel skulle natur i én zone skabe forhold for, at menneskelige aktiviteter kunne udfolde sig på bedst mulige måder og som strukturerede menneskelige bevægelsesmønstre. I en anden zone ville man anvende beplantning som hegn, bestående af løvtræer, der dannede en slette, så den kunne symbolisere udviklingen af landskabet fra tundra til kultursteppe.¹⁸³ I helt tredje zoner var naturen forestillet på en måde, så den blev et didaktisk redskab, til at vise områdets geologiske og landskabelige udvikling; et lokalhistorisk geologisk- og friluftsmuseum. Det paradoksale i disse zoner var, at man i det landskab der var defineret som en afvigelse fra det generelle danske landskab, havde et pædagogisk formål. Den tidligere industrielle ruin skulle vise landskabets strukturelle formation over lang tid.

Overordnet set, skulle Hedelands sydlige del anvendes til videnskabelige og læringsmæssige formål, hvor der i områdets midte, skulle være en ”Dyrepark.” Dyreparken er beskrevet som noget andet end et reservat, et område med ”muligheder for aktive og underholdende måder at opleve dyr, planter og andre naturfænomener på.”¹⁸⁴ Udover Dyreparken, skulle den generelle beplantning understøtte og forstærke udtrykkene på alle aktiviteterne, således at de ville øge oplevelsesmulighederne.¹⁸⁵

I udviklingsplanen fra 2017 er Hedeland beskrevet som et *patchwork* bestående af forskellige rummeligheder og naturtyper. Natur og kultur er i højere grad sammenfiltret, hvor visionen er, at Hedeland skal reflektere en ny og moderne forståelse af natur, således at man ikke længere indskrives i den gammeldags opdeling mellem natur og kultur:

Hedeland er et bud på et nyt kulturlandskab. Et sted, som ikke hænger fast i forældede idéer om natur og kultur som modsatte og adskilte fænomener. Her er natur og kultur sidestillede og gensidige værdier, der tilsammen fortæller den fulde historie om Hedeland.¹⁸⁶

---

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Grusgravsudvalget, ”Hedeland”, 34.

¹⁸⁴ Edith & Ole Nørgård og Jørgen Vesterholts Tegnestue, *Hedeland, strukturplan*, 28.

¹⁸⁵ Ibid., 19.

¹⁸⁶ SLA, ”Hedeland Strukturplan 2017-2030”, 20.

Den hierarkiske opdeling hvor natur var underlagt kultur, er nu erstattet af et narrativ hvor de er sidestillede og komplimentære. Den nye begrebsliggørelse af natur medfører dog ikke en afstand fra en typologisering som kulturpark, men alligevel nu er tættere på ”natur”. Hedeland skal ifølge udviklingsplanen ikke italesættes, tænkes eller indrettes som en naturpark da man mener at ”I en naturpark er naturen sin egen. I Hedeland er den også din.”¹⁸⁷ Naturen bliver medieret igennem Hedeland og fordrer til interaktion, hvor det udlægges som værende i et modsætningsforhold til naturparken. Naturparken er natur uden mennesket, kulturparken inkluderer mennesket i naturen.

Som afsnittet viser, opstår naturer i relation til hvilket landskab man tilsigter, derfor skabes forskellige naturer alt efter hvilken måde Hedeland bliver konceptualiseret på. Man arbejder og udformer natur alt efter hvilken typologisering der udfoldes. De topografiske og naturmæssige taksonomier er sammenfiltrede og relationelle, de fordrer en bestemt måde at gøre natur på. Det taksonomiske hierarki er ikke totaliserende, men fremtræder og dominerer alt efter fortælling og praksis.

Palimpsest

Som afsnittet hidtil har vist, manifesterer naturbegrebet sig på forskellige måder både spatialt og temporalt. Man forsøgte at afgrænse natur alt efter landskabets formål så de ikke overlappede eller blev utydelige, mens spor af fortidig aktivitet stadig var indlejret i landskabet og dets natur. Naturerne fremstår på mange måder som en palimpsest. En palimpsest er et stykke tekst skrevet oven på et tidligere, nu udvisket, tekststykke. Begrebet har sin oprindelse fra da man brugte, og genbrugte, papyrus og derfor ikke havde uendelige mængder materiale at skrive på. Særligt for en palimpsest er, at man oftest kan se spor af den gamle tekst, den forekommer udvisket og måske endda utydelig, men ikke desto mindre figurerer på papiret.¹⁸⁸ I Hedeland er forskellige naturer brugt på forskellige tidspunkter både som oplevelser, en del af en grøn regionsplan, som infrastruktur og som biologiske og zoologiske interesser – hvor den ene form for natur fremhæves, mens de andre er udviskede i baggrunden men ikke helt fjernet. Erik Juhl, reflekterer i jubilæumsbladet for Hedelands 25. år, at formålet med Hedelands landskab ikke var en tilbagevenden

---

¹⁸⁷ Ibid., 14.

¹⁸⁸ Hansen, ”Palimpsester”.

til tidligere tiders naturformer, men naturformerne var som palimpsest – de var tilsyneladende forsvundet men trak stadig skygger i landskabet

Jeg mener ikke vi skal skabe efterligninger af kendt natur [...]. Det oprindelige landskab på stedet er forsvundet med råstofsindvendingen. Vi befinder os i et helt igennem menneskeskabt naturpræget *industrilandskab* hvor landskabsformerne, dannet af istidens naturkræfter, er forsvundet. Jeg mener, at vi bevidst skal udforme de efterladte graveområder udefra æstetiske og funktionelle formål. Resultatet er menneskeskabte landskabsformer - og det skal kunne ses.¹⁸⁹

Juhls beskrivelse er et forsøg på vise at den ”gamle natur” aldrig har været planen og at grusgravsaktiviteterne har visket de gamle landskaber ud – de fortidige økologier og den tilhørende natur er ødelagt og væk. Det som istiden og dens store naturkræfter skabte, er også væk og fra ruinerne, er der opstået en ny natur. På trods af at tidligere naturer er uønskede af Juhl, figurerer de stadig som udviskede silhuetter på pergamentet. Det store område der kaldes for ”Hedesletten” er betegnet som en affektiv gestus til hedens natur, dens vilde og nøjsome flora og fauna – en dedikation til stedets ”gamle landbrugsslette.”¹⁹⁰ Og istidens landskaber har man gravet frem igen, selvom Juhl mener de er forsvundet. I udviklingsplanen fra 2017, mener landskabsarkitekterne fra SLA, at landskabet trækker tråde til fortidige fortællinger om den menneskeskabte natur og hvor udviklingshistorien er indlejret i landskabet.¹⁹¹ Bestemte naturer træder frem alt efter hvad man italesætter, men natur er også iboende i landskaberne hvorvidt man vil det eller ej. Naturer i Hedeland er flydende og uregerlige, de opstår tilsigtet og planlagt men lige så vel utilsigtet og vilkårligt. Dermed udfordrer det paradigmet om hvad natur er og hvad det ikke er. Grusgravene skabte en type naturforhold, mens at beplantninger skabte en anden. Natur er træers beskyttelse af en anden form for natur, vinden; natur tjener pædagogiske og underholdende formål. Natur er zoner og beplantningsdiagrammer. Natur skal man passe på værne om, man skal lade det være, men samtidig fremkommer der særlig speciel natur i et ødelagt landskab. Hedeland er et eksempel på hvordan naturbegrebet kompliceres og bliver udfordret igennem landskabets

---

¹⁸⁹ Bach Rasmussen og I/S Hedeland, *I/S Hedeland 25 år*, 5.

¹⁹⁰ *Ibid.*, 7.

¹⁹¹ SLA, ”Hedeland Strukturplan 2017-2030”, 7.

udfoldelse, selvom der i starten bliver gjort et stort arbejde i forsøget på at opretholde og adskille natur fra kultur. Grusgravningen skabte natur på trods af at man forsøgte at appropriere og patentere den rette natur og ville mene at natur var noget man lavede *efter* naturødelæggelsen – men man ville lave en bedre kunstig, menneskeskabt natur. Som landskabsdefinitionerne og naturer viser, opstår der forskellige relationer i den delvise forbindelse til hinanden. Vi ser en silhuetten af en taksonomisk kategorisering, hvor kulturlandskab skaber en anden naturpræference, end hvis naturlandskabet var foretrukket. Derfor forsøger man at ”gøre” naturen på en anden måde, end ved bare at lade stå til. Omridset af en hierarkisk kategorisering viser hvordan en rekonfigurering af landskabet fordrer en anden naturforståelse på. Landskab og natur i Hedeland var, og er, en heterogen samling i kontinuerlig tilblivelse.

Konklusion – Efter ruinen

Specialet er en undersøgelse af transformationen af Hedeland, fra industriel ruin til vibrerende naturpark. Formålet med analysen har været at inddrage en vidtrækkende kontekst for at belyse hvordan retableringen af Hedeland, bestod af heterogene processer med adskillelige forgreninger. Dertil har det været et mål at foretage analysen ved hjælp af teoretiske tilgange, der åbner op for anderledes indsigter end en kronologisk gennemgang af etableringen. Det betyder også at jeg har forsøgt at re-kalibrere forståelsen af natur såvel som ruin.

Første kapitel viser hvordan temporalitetsbegrebet kan være frugtbar i en historisk analyse af et landskab i evig transformation. Jeg har vist at dele af Danmarks historie, som industrialiseringen og udbygningen af velfærdssamfundet har haft negative økologiske konsekvenser. Dertil har jeg argumenteret imod en overordnet fortælling om det accelererende samfund som et særligt kendetegn ved det moderne, og dermed vist hvordan en flerhed af overlappende temporaliteter og hastigheder er i spil – det er ikke kun en ensrettet enkelt hastighed, ikke kun en ”Great Acceleration.” Dertil har jeg også knyttet et andet modernitetskarakteristika - forskydningen mellem fortid og fremtid - til Hedeland for at vise hvordan tid og tidslighed er frugtbare i forhold til en analyse af radikal diskontinuitet og efterfølgende transformative processer, som dem der foregik i Hedeland. Fremtiden er opfattet som noget anderledes, men igennem de fremtider der bliver forestillet, opstår også en andethed; en uvilje til at vende tilbage til ”business as usual” og derfor skabe noget nyt.

Hvis det antropocæne kræver, som Chakrabarty mener, at vi må tænke igennem adskillelige ontologiske registre, tider og afstande, viser kapitlet hvordan epoken ikke er et singulært narrativ eller én temporalitet, men en sammenfiltrering af en plurale af temporaliteter og narrativer. Dermed leverer specialet et bidrag til at situere det antropocæne og viser hvordan temporaliteter er med til at udforme et område præget af ødelæggelse men også påvirker dens efterfølgende omdannelse. Ved at inddrage det antropocæne som koncept på et område som Hedeland, kan det betragtes som et forsøg på at gøre det abstrakte konkret og det konkrete abstrakt, hvilket fordrer en dybere forståelse af det antropocæne som fænomen.

Opgavens andet kapitel demonstrerer vilde og uforudsete forgreninger i etableringen af Hedeland og 30 år frem.

Analysen er blevet udført ved at zoome helt ind på området KARAs bakker og ved hjælp af rhizome-begrebet, var det muligt at inddrage en lang række heterogene faktorer som pionerånd, forurening, lufttrafik og lossepladsdrift i etableringen og udformningen af området. Rhizomet viste også hvordan de heterogene faktorer laver forbindelser og konstant opstår og bliver samlet i assemblager. De forskellige fænomener i processen, fremhæver den måde assemblager bliver skabt, eller snarere, hvordan de skaber Hedeland. Slutteligt viser kapitlet hvordan processer og fænomener som planlægning, idéer og visioner, lader sig manifestere og at sådan en proces aldrig er en glat og jævn transformation, men er som en tilgroet sti der konstant snor sig og bugter sig. Dermed belyser afsnittet også en multipelt forståelse af landskaber fx at en giftig undergrund er et æstetisk landskab og en støjafskærmning, men også energi i form af biogas. Derfor illustrerer afsnittet hvordan etableringen af Hedeland er påvirket af en lang række heterogene faktorer som både er inden og uden for aktørernes kontrol; en proces som i høj grad består af tilpasning i de specifikke situationer.

I forhold til det overordnede felt der primært beskæftiger sig med landsskabsstudier, tilslutter sig specialet sig for så vidt den generelle konsensus i feltet om at transformationen i høj grad er en styret af en partikularitet, men som den tætstående mikroanalyse af KARAs bakker viser, er det ikke kun økonomiske, æstetiske og kulturelle faktorer, Hedeland er en proces over lang tid og formes igennem små og tilsyneladende ubetydelige arbitrære faktorer såvel som større samfundsmæssige processer. Derved bliver Hedeland en prisme til at belyse hvordan radikale omvæltninger af områder og processer af skabelse og genskabelse foregår, samt hvilke fremtider og visioner der bliver projiceret igennem samtidens landskaber.

Specialets tredje kapitel viser hvordan naturer opstår og skabes i Hedeland. Først viser jeg at landskabet bliver til igennem flydende definitioner. Hedeland er ikke blot et enkelt landskab, men mange samtidige landskaber som overlapper og træder frem alt efter hvordan det bliver italesat. Jeg argumenterede at én form for natur er tilsigtet én bestemt landskabstype, mens en anden er tilsigtet en anden form for landskab, men at de på samme tid også er uregerlige og vokser ind i hinanden – topografierne skaber naturer og vice versa, men de alle er overlappende og sammengroede. Dertil er formålet med at analysere ”natur” også at vise hvordan natur

bliver forstået og anvendt, altså at natur er rumindeling, det er aktivitet, det er videnskab osv.

Igennem Donna Haraways begreb *natureculture* argumenterer jeg at Hedeland er en Naturkultur-park. I det regi har jeg anvendt en grundlæggende antagelse om at natur ikke er noget der er, men noget man gør igennem sprog og handlinger. Specialet indskriver sig herved i en ontologisk diskussion, der både trækker på en konstruktivistisk tilgang, men samtidig argumenterer, at begrebsliggørelser altid opstår, både i relation med, men også igennem praksis.

Ved at aktivere et begreb som naturkultur og argumentere for en naturkultur-park er specialets tredje kapitel et forsøg på at viser hvordan natur bliver lavet; at bestemte begreber har bestemte konsekvenser, da særlige naturer bliver skabt i relationen. Derfor opstår der en slettenatur, fordi man tilsigter en slette. Jeg argumenterer derudover at møderne ikke nødvendigvis er intenderet og at ”vilde” naturer kan opstå som resultat af udgravning eller import af overjord, men ikke desto mindre er et resultat af handlingen hvad enten den er tilsigtet eller ej. Hedeland er derfor også en række af forskellige konstellationer som tydeliggøres i forhold til den forhandling der sker. Det er som en palimpsest, hvor en type landskab, en type natur træder frem mens en anden står udvisket men konturerne stadig er fremgår. Jeg argumenterer at palimpsest anerkender de lag som stadig eksisterer i landskabet og at visser historier bliver fremmanet og aktiveret på særlige tidspunkter.

Gennem steder som Hedeland kan man facilitetere diskussioner om natur, miljø, fremtider og det antropocæne. Hvis fremtiden er indskrevet i et narrativ om stigende klimaforandringer i følgeskab med nedgang i biodiversitet og flere ødelagte økologier, og en overskridelse af adskillige *tipping points*, er en analyse af Hedeland et eksempel på en håndtering af sådanne forandringer.

Selvom at vi i Danmark foreløbig kun oplever en ”mild apokalypse”, som Tsing, Hastrup og Bricchet foreslår, er det ikke desto mindre væsentligt at vi forstår og fortolker processer af ruiner og transformation. Specialet har i den kontekst bidraget til at forstå processer der omfatter industriel ruiner og efterfølgende retablering, og skriver sig derved sig ind i en nyere tradition af miljøhistorie der undersøger historiske begivenheder i en antropocæn epoke. Ruiner og ruiner er særlig frugtbare analysebegreber, der fungerer som en prisme til at belyse områder som undergår ødelæggelse, og at de

sjældent forbliver ødelagt; ruiner er ikke definitive men transformative.

Specialet tilslutter sig antropologen Andrew Mathews udsagn om at landskabstransformationer sætter globale klimaforandringer i perspektiv og ved at analysere landskaberne kan tilføje andre narrativer til det antropocæne. Landskaber er steder med multiple tider, både fortider og fremtider, hvor kriser og forstyrrelser er indlejret i nogle narrativer, men også visioner og økologier. Derfor er landskaber gode at studere som heterogene områder i transformation, for de fortæller mange historier på samme tid, og indeholder en kapacitet til at forestille os andre fremtider end blot én - den om det antropocæne. Overordnet set er specialet derfor ikke et forsøg på at argumentere for en totalhistorie, af hvordan transformationen af Hedeland *virkelig foregik*, men ved hjælp af assemblage-begrebet har jeg inddraget en række heterogene faktorer. Faktorer som jeg identificerer der har haft særlig betydning for områdets etablering og udformning. Hvis en helt centralt konsekvens i det antropocæne er ruiner, så er det de steder vi må studere. Men vi må også undersøge hvad der sker efter ruinen, hvad der vokser frem i de gamle ødemarker, vi må lede efter andre historier end den der beskriver en glat transition fra industriel ruin til rekreativ kulturpark.

Specialet blev indledt med et citat af Günther Anders der understreger at det ikke er nok at forandre verden, man skal også analysere og fortolke forandringen. Det er på mange måder specialets essens. At forstå hvorfor og hvordan området blev ødelagt, er vitalt, men ligeså vigtigt er det at forstå hvad der kommer efter. Det antropocæne er i sin kerne forestillingen om den økologiske apokalypse - en fortælling om et endeligt. Specialet argumenterer for at det er lige så vigtigt at undersøge hvad der kan komme efter det antropocæne. Sagt på en anden måde, så tager jeg udgangspunkt i ruinen, men endnu vigtigere er det, at undersøge hvad der kommer *efter ruinen*.

Abstract

This thesis explores the transformation of Hedeland - a former industrial ruin turned into a recreational area. Through archival research, the examination covers a period spanning from 1960 to 2017 as the area in that specific period underwent several radical changes. From what has been described as a barren moonscape due to extensive gravel extraction and subsequently used as a laissez-faire dumping site resulting in pollution hazards, Hedeland became an area of unconventional landscape aesthetics, spectacular activities and considerably high biodiversity. Hedeland is thus both a symbol of human folly, as it is an example of unseen ambitions and visions. The study takes its theoretical departure through concepts such as rhizomes, assemblages, and natureculture in order to demonstrate how sites of ecological destruction and transformation consist of highly heterogenous processes. As a consequence of the deployed theories, Hedeland becomes much more than just a process of alteration, but in fact emerges a site of transformation that includes a huge variety of actors and processes all of which shape and form the area. A central argument the thesis puts forth is, that landscapes are places containing multiple narratives and temporalities. Hence landscapes become ideal sites for studying nature and culture entanglements as well as environmental changes. It is proposed that these sites of ruination and consecutive restoration are crucial for our understanding of the anthropocene, as these sites of transformations are key elements in understanding the epoch, for it captures the very heterogeneity of a concept rendered frictionless.